

Ramon Romaní i Puigdengolas (1846-1898): paperer, empresari i historiador*

Miquel Gutiérrez i Poch

Departament d'Història i Institucions Econòmiques
Centre d'Estudis Antoni Capmany
Universitat de Barcelona

En record de dos apassionats
del paper i de la seva història:
Joan Farriol i Estrada i Miquel Palet i Domènech

Els plantejaments de Joseph A. Schumpeter situen l'empresari en el centre de l'activitat econòmica. Segons aquesta teoria, doncs, l'empresari era el principal impulsor del creixement. L'economista austríac distingia cinc tipus diferents d'innovació: innovació en els productes, innovació en els processos, obertura de nous mercats, noves fonts d'oferta de matèries primeres i béns semimanufacturats, i canvis organitzatius.

La biografia de Ramon Romaní és una mostra d'aquesta realitat innovadora de l'empresari. A més, ho va ser des d'una empresa que estava lluny de poder ser qualificada com a gran. Ni tan sols era identificable plenament amb l'avantguarda tecnològica del seu sector, el paperer, simbolitzada per la mecanització amb la màquina contínua. És més, la firma familiar dels Romaní era un paradigma de la continuïtat de la tecnologia preexistent, sense poder atribuir-li cap comportament atàvic, ans al contrari.

La configuració de la burgesia industrial catalana fou un procés lent i amb diferents orígens, tant cronològics com econòmics. Habitualment s'ha assenyalat la importància dels comerciants en la seva gènesi durant el segle XVIII. Però diversos treballs han apuntat que ja el 1830 havien desaparegut bona part de les famílies que havien controlat el comerç al final del segle XVIII. Unes per extinció natural, altres per la seva ruïna i, finalment, altres

* Aquest article forma part del projecte d'investigació «Orígenes y desarrollo de los distritos industriales exportadores, 1765-2008: un análisis desde la historia económica», dirigit per Jordi Catalán (Ministerio de Ciencia e Innovación) (HAR -2009-07571).

per haver adoptat una postura merament rendista. Dins del grup que emergeix a partir del 1820 hi ha algunes famílies enriquides amb l'arrendament dels drets senyorials i que passen a fer de proveïdors del Govern, altres que provenen del sector industrial, etcètera. En aquest grup ja hi havia algun paperer de l'Anoia, com ara Francesc Fontanellas i Calaf o Joaquim Serra i Franch. Aquests, però, van abandonar l'activitat industrial per a centrar-se en el comerç i les finances. Altres van continuar regentant negocis de fabricació i comercialització de paper. Segons Jaume Vicens Vives, aquest grup burgès va assolir la seva maduresa entre els anys 1838 i 1868.¹ Els diferents orígens i interessos van trobar un element aglutinador en la defensa de la propietat, enfront de l'emergència de les classes subalternes i la possible radicalització del procés de canvi. La burgesia catalana, amb les lògiques diferències, compartia un model de desenvolupament per a Catalunya que requeria articular el mercat interior espanyol. Un pas necessari per a aquest procés fou l'impuls de la xarxa d'infraestructures, especialment la ferroviària. El projecte va tenir la seva expressió cultural en l'aparició de la Renaixença i la seva expressió política en l'aparició del catalanisme.

L'ENTORN FAMILIAR: UN BURGÈS, UN PAPERER

Ramon Romaní i Puigdengolas era fill d'Antoni Romaní i Tarrés (1809-1856) i de Josefa Puigdengolas i Colomer (1813-1868), que es van casar a Barcelona, a Santa Maria del Mar, el 14 de maig de 1832. Antoni Romaní era un important paperer descendent d'una família secularment dedicada a aquesta activitat. El seu avantpassat Gabriel Romaní fou qui va portar la manufactura paperera a l'Anoia al segle XVII.² Els seus rebesavi Tomàs Romaní Borrull (1705-1758) i besavi Marià Romaní Sabater (1747-1780) formen part del selecte grup de paperers que va impulsar el desenvolupament d'aquesta activitat.

Antoni Romaní i Tort (nascut el 1779), el seu avi, conegut popularment com el *Ton de la Miquela*, es va casar amb Bonaventura Tarrés i

1. Jaume VICENS VIVES i Monserrat LLORENS: *Industrials i polítics del segle XIX*, Barcelona, Teide, 1958, p. 132.

2. Miquel GUTIÉRREZ I POCH: *Full a full. La indústria paperera de l'Anoia (1700-1998): continuïtat i modernitat*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1999, col. «Biblioteca Abat Oliba», núm. 220, p. 155-127 i 288-289.

Bou, nascuda a Igualada però amb orígens a Calders. El matrimoni Romaní-Tarrés va viure a Capellades fins el 1810. El 1811 i en el context de la Guerra del Francès, com altres industrials i comerciants es van instal·lar a Vilanova i la Geltrú tot aprofitant la creixent activitat del seu port durant el conflicte.³ En aquella època, Antoni Romaní es dedicava preferentment a la filatura de cotó, en col·laboració amb el seu cunyat, Josep Tarrés, i tenia relacions estretes amb productors de Reus.⁴ Després d'abandonar Vilanova, el 1813 i el 1814 va viure a la capital del Baix Camp, on constava en la documentació com a comerciant.⁵ El 1815 ja s'havia instal·lat a Barcelona. Ben aviat va obrir un magatzem de paper al carrer Ample, a prop de la Llotja. Els seus descendents van mantenir la seu de l'empresa en aquesta ubicació durant dècades. El paperer va exercir fins i tot com a representant de l'Ajuntament de Capellades davant l'Administració estatal a Barcelona.⁶ A l'inici de la dècada del 1820 Antoni Romaní també es dedicava a la importació de cotó (de Pernambuco o de New Orleans) o d'altres productes ultramarins (com cacau de Guayaquil). Cal destacar que aleshores Capellades tenia una important manufactura cotonera.⁷ Antoni Romaní era un dels seus proveïdors de cotó en floca. També intervenia en l'actiu comerç de cabotatge que connectava Barcelona amb diferents ports espanyols. Els cereals eren un dels eixos del tràfic comercial. A més, també comerciava amb cotó de Motril. A Barcelona es relacionava amb el nucli de negociants, amb fortes arrels a Capellades, format per Francesc Fontanellas, Miquel Elias i Josep Parladé, ampliat més tard amb Joaquim Serra i Franch.⁸

3. Albert VIRELLA I BLODA: *Vilanova i la Geltrú durant la invasió francesa*, Institut d'Estudis Penedesencs 1998, col. «Estudis i Documents», núm. XVII, p. 102-109 i 191-195.

4. A Reus hi havia una important presència de comerciants naturals de Capellades. Exemples d'això foren Joan Cusiné i Puigdemolas i Francesc Puigdemolas i Tort, ambdós amb interessos en el sector cotoner.

5. Albert VIRELLA I BLODA: *Vilanova i la Geltrú durant la invasió francesa*, p. 192.

6. AHCA, ANI, Capellades, Francesc Pujol i Bordas, manual de 1830-1831, f. 3-4.

7. Miquel GUTIÉRREZ I POCH: «El perill de l'oblit: la indústria tèxtil a Capellades (1800-1913)», *Miscellanea Aqualatensis* (Igualada: CECI, núm. 11 (2004), p. 141-167.

8. Fontanellas i Serra, ambdós naturals de Capellades, eren parents: el segon era gendre del primer. Fontanellas fou l'home de referència del Banco de San Fernando a Barcelona i Serra, un dels promotors del Banc de Barcelona. Fontanellas es va establir des de la seva joventut a Sant Pere de Riudebitlles. Serra, malgrat que residia a Barcelona des que era jove, mantenia estrets contactes amb els seus germans, que disposaven de diversos molins a la zona de Capellades. Aquest selecte cercle de comerciants financers es completava amb Miquel Elias (casat amb una germana de l'esposa

Per tant, Antoni Romaní i Tarrés estava fortament arrelat a la burgesia barcelonina. La seva participació en múltiples iniciatives empresarials n'és un bon indicador. Per exemple, es trobava entre els accionistes inicials del Banc de Barcelona, on tenia una participació de vint accions.⁹ Cal esmentar que la societat Serra y Parladé —que comptava amb la participació de Joaquim Serra i Franch— hi disposava de cent accions. Antoni Romaní, com altres burgesos catalans, fou accionista de companyies ferroviàries (ferrocarril de Barcelona a Tarragona i ferrocarril de Barcelona a Saragossa). Entre les seves participacions financeres destaca el Crédito Mobiliario Barcelonés, creat el 1856 i relacionat amb la posada en marxa del ferrocarril de Barcelona a Tarragona.¹⁰ En aquesta raó social coincidia amb uns altres dos capelladins: Ignasi Romañá i Ramon Romaní i Miró. També va participar en companyies industrials com Manufacturera de Cerdas y Objetos de Cuero, creada el 1854, i en companyies tèxtils com Joaquín Sendra y Ca., amb seu a Capellades.¹¹ Una altra iniciativa industrial en la qual participà fou la posada en funcionament d'una fàbrica a vapor en el barceloní carrer del Cid i de la qual posaven en arrendament energia, edifici i maquinària.¹² Va tenir també participacions en companyies d'asse-

de Fontanellas) i Francesc Parladé (casat amb una germana de les esposes de Fontanellas i Elias). Antoni Romaní era un dels proveïdors de matèries primeres de Francesc Serra, germà de Joaquim, i tenia relacions amb la casa de comerç fundada per Elias a Màlaga, que va esdevenir un punt important de proveïment de drap. Elias fou durant les dècades del 1820 i el 1830 un dels principals importadors de drap de Barcelona.

9. Yolanda BLASCO i Carles SUDRIÀ: *El Banc de Barcelona, 1844-1874: Història d'un banc d'emissió*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament d'Economia i Finances, p. 20.
10. Pere PASCUAL: *Los caminos de la era industrial: La construcción y financiación de la Red Ferroviaria Catalana (1843-1898)*, Barcelona, Edicions Universitat de Barcelona, 1999, p. 141.
11. Aquesta companyia tenia com a objecte la fabricació de filats de cotó, activitat que es feia a casa de Joaquim Sendra, a Capellades. El capital era de 4.000 lliures catalanes. Els socis eren Antoni Romaní i Tarrés (1.500 lliures), Josep Serriñá (1.500 lliures) i Joaquim Sendra (1.000 lliures, eines de treball i local) (AHPB, Joan Capdevila, núm. 1.192, manual de 1833, f. 4v).
12. En aquesta fàbrica, Antoni Romaní i Tarrés era soci de Josep Vilar i Francesc Ribas i Solà. La fàbrica fou destruïda per un important incendi el setembre del 1854 (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1854). Malgrat això, encara formava part del patrimoni de Ramon Romaní i Puigdemengolas poc abans de la seva mort el 1898. Segons la comptabilitat de l'empresa, el 1886 la seva participació en aquesta fàbrica es valorava en 5.947,73 pessetes.

gurances (Ibérica, constituïda el 1853) i mineres (Agustín Botet). Entre les seves activitats comercials, realitzades paral·lelament a la comercialització de paper i a la compra de les seves matèries primeres, cal esmentar la importació de cotó en floca, com ja havia fet el seu pare, tot utilitzant Cuba com a plataforma.¹³ Antoni Romaní i Tarrés va morir a l'octubre del 1856, després d'uns mesos de penosa malaltia, tot i que fins els darrers dies va controlar l'empresa familiar.¹⁴ Cap germà d'Antoni Romaní i Tarrés apareix vinculat directament a la seva activitat empresarial a Barcelona. Tres d'ells es van establir a Puerto Príncipe (Cuba): Marià (nascut el 1814), Francesc (el 1819) i Jaume (el 1824). Romaní Hermanos y Compañía, l'empresa familiar en la qual també participava Antoni, es dedicava a comerciar amb cotó, cera i sucre, principalment, i a vendre paper. Marià era soci a Nuevitas (Cuba) de Romaní, Arnaiz y Compañía, que tenia com a funció «recibir los efectos de los buques que se les consignen, almacenarlos y remitirlos a Puerto Príncipe». Aquesta societat va tenir una durada efímera i va significar una font de pèrdues per als Romaní, alhora que va provocar una certa desconfiança entre Antoni i els seus tres germans.¹⁵ Els germans Romaní estaven implicats el 1844 en la posada en marxa d'una foneria de coure, projecte dificultat per la manca de subministrament de carbó mineral.¹⁶ El negoci va fracassar. Amb el temps desapareix el rastre antillà de Marià i Jaume, i queda únicament el de Francesc. A l'inici de la dècada del 1850 el principal negoci de Francesc a Cuba era una cereria coneguda com a San Zenón de Buenos Aires. A més, Francesc es dedicava, juntament amb Antoni, al comerç de productes colonials. Ambdós germans van participar també en la propietat d'una goleta que van liquidar el 1851. Francesc fou capità d'una companyia de voluntaris espanyols per fer front als insurrectes durant la primera sublevació independentista

13. Antoni Romaní i Tarrés va rebre una carta datada el 7 de juliol de 1854 d'H. N. P. Holl des de Charleston en la qual s'anunciava que havien empaquetat cent bales de cotó a compte de Romaní Hermanos y Cía. de Puerto Príncipe (Cuba) (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1854).

14. El 29 de setembre de 1856, poc abans de morir, deia al seu fill Antoni que «no sé en qué carajo primas ni en qué te ocupas» i li donava un seguit d'instruccions sobre el que havia de fer. Antoni era de visita als molins de Capellades. En la mateixa carta afirmava que estava «rabiando día y noche, aun no he podido salir de casa y durante las noches no he descansado más que una» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1856).

15. MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1848.

16. MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1844.

cubana (1868-1878). Després de la mort d'Antoni, les relacions entre els germans Romaní Puigdemongolas i «el tío Pancho», que és com familiarment anomenaven Francesc, es van anar distanciant fins a arribar pràcticament a la ruptura, fruit de problemes econòmics en empreses conjuntes.¹⁷ Els deutes es van acumular en un *ingenio* sucrer i en un *potrero* (zona de pastures), en el context de la guerra civil viscuda a Cuba. Francesc Romaní va tornar a Catalunya temporalment almenys en dues ocasions: el 1876 i el 1879. Aquest darrer any va fer una breu visita a Capellades i a la fàbrica dels seus nebots. Les germanes d'Antoni Romaní i Tarrés van contribuir, a través dels seus matrimonis, a densificar la xarxa de contactes del seu germà. Teresa es va casar amb Joan Massagué i Puigventós, comerciant i industrial de Capellades. Els Massagué foren un dels referents habituals de la família Romaní a la seva vila d'origen, alhora que s'ocupaven de l'administració de les terres de la família Romaní. En privat, el germans Romaní sempre van mantenir certes reticències amb aquesta branca de la seva família, aguditzades per la militància carlina dels Massagué. Una altra de les seves germanes, Bonaventura, es va casar amb Joan Mateu. Els germans Mateu Romaní, especialment Leandre, foren persones de confiança del seu oncle Antoni i dels seus cosins en diverses iniciatives.¹⁸

Josefa Puigdemongolas i Colomer (1813-1868), la mare de Ramon Romaní i Puigdemongolas, provenia d'una família capelladina amb tradició llanera des del segle XVI, tot i que durant l'expansió paperera del segle XVII es va reconvertir a aquest sector. Els Puigdemongolas eren els propietaris del molí capelladí de Cal Fortugós, on prèviament s'havien batanat draps de llana. Josefa era filla de Marià Puigdemongolas i Claramunt i de Josefa Colo-

17. El 4 d'abril de 1872 els parlava de les raons per les quals havia demanat una hipoteca pel deute que mantenia amb ells. Tancava la carta afirmant: «Sobrinos de mi corazón, recordad que vuestro padre era mi hermano, no hagáis cruel la vejez de vuestro amado tío» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1872). Des de mitjan dècada del 1870, i encara el 1886, hi havia certa quantitat imputada a Francesc Romaní en el compte de deutes de cobrament dubtós en la comptabilitat de l'empresa dels germans Romaní.

18. Antoni Mateu va estar establert a París el 1850. Joan Mateu era un mecànic format en fàbriques franceses de Marsella i París a mitjan dècada del 1850 i residí més tard a Sevilla, on va ser soci d'un negoci de ferros. Anys després va anar a Cuba i es va establir a Puerto Principe. Primer va gestionar una instal·lació de blanqueig de cera (possiblement la que havia estat propietat del seu oncle Francesc Romaní). Però aquest negoci va acabar malament i va començar a treballar com a mecànic en un *ingenio*. Leandre Mateu va actuar de balaire dels seus cosins fins que va començar a treballar a l'adobe-ria dels Romaní a Barcelona.

mer i Soler. Ildefons Puigdemolas i Claramunt, oncle de Ramon Romaní, a mitjan anys 1820 es va establir primer a Cadis i després a Sevilla, on regentava un establiment de venda de paper que va acabar fent fallida el 1847.¹⁹ Marià Puigdemolas (1835-1898), germà de la mare de Ramon, va ocupar l'alcaldia capelladina el 1868, primer de forma provisional i després de forma definitiva, en el context de la Gloriosa. A través de la seva família materna, Ramon Romaní tenia vincles familiars directes amb bona part de l'oligarquia paperera de l'Anoia. La seva tia Teresa (nascuda el 1812) es va casar amb Joan Romaní i Massana, paperer provinent d'una branca dels Romaní establerta a Vilanova del Camí (la de Cal Francisquet), on tenia arrendat el molí del Rigat. Amb el temps, Joan Romaní i Massana controlà un molí a Sant Pere de Riudebitlles (el de les Toeses) i n'arrendà un altre a Capellades (Cal Castells). Joan Romaní, establert a Capellades, va ocupar diferents càrrecs de responsabilitat municipal (regidor, etcètera) i el gener del 1846 assolí l'alcaldia. El seu fill fou el polític i jurisconsult Francesc Romaní i Puigdemolas (1831-1912), amb qui Ramon sempre va mantenir un estret vincle afectiu malgrat la diferència d'edat.²⁰ Francesc Romaní va residir una part dels anys que duraren els seus estudis de dret a Barcelona a casa d'Antoni Romaní i Tarrés, el qual el va introduir als cercles socials de la burgesia barcelonina.²¹ Una altra tia, Maria (1814-1885), es va casar amb Antoni Romaní i Miró, igualment important industrial del paper.²² La seva filla Aniceta Romaní i Puigdemolas es va casar amb el també paperer Ramon Romaní i Ferrer. El seu patrimoni, del qual destacava el molí de Cal Ramonet (la Torre de Claramunt), el va heretar Antoni M. Romaní i Romaní. Aquesta branca de la família també residia a Barcelona. Aquestes estructures familiars servien de base per als negocis en el sector paperer,

19. Antoni Romaní i Tarrés va perdre força diners amb l'oncle de la seva dona. Ignasi Romañá, també comerciant capelladí establert a Sevilla, l'informava puntualment de les circumstàncies que havien dut Ildefons Puigdemolas a aquella situació. Joan J. Puigdemolas, el propi fill, definia la seva situació com de «ruina total [...] pues sus grandes obligaciones le han puesto en el cruel paso de suspender pagos» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1847).

20. Miquel GUTIÉRREZ I POCH: «“Per què ens diem catalanistes?”. Els orígens del catalanisme polític: la figura de Francesc Romaní i Puigdemolas (1831-1912)», *Revista d'Igualada*, núm. 35 (setembre 2010), p. 6-23.

21. Al final de la dècada del 1840 i l'inici de la del 1850, Antoni Romaní residia al carrer Ample, núm. 81.

22. Segons una nota autobiogràfica del mateix Antoni Romaní i Miró, el matrimoni va tenir lloc el 30 de gener de 1837 (MMPC, caixa Cal Ramonet, Antoni Romaní i Miró, notes autobiogràfiques d'Antoni Romaní i Miró).

ahora que compartien mecanismes de comercialització i subministrament de matèries primeres.²³ Mostra d'això fou l'activa correspondència d'Antoni Romaní i Tarrés amb el seu sogre i els seus cunyats, especialment amb Joan Romaní, sobre aquests temes. Una tercera tia, Bonaventura (1825-1881), es va casar el 1842 amb Josep Brugués, important propietari a les poblacions anoiènques de Sant Martí de Tous i Castellolí. Jaume Brugués, el fill del matrimoni, fou qui va heretar el molí de Cal Fortugós en morir Marià Puigdemolas. La quarta tia, Antònia (1819-1880), es va casar amb Joan Barris i Novell, de Sant Quintí de Mediona, propietari vitícola que va ocupar l'alcaldia d'aquesta localitat. Facund Barris, fill del matrimoni, fou un dels habituals del cercle social de Ramon Romaní.

Josefa Puigdemolas, després de quedar vídua d'Antoni Romaní i Tarrés, va casar-se en segones núpcies amb Josep Agustí Nadal i Sastre, propietari d'una important fortuna.²⁴ Nadal gestionava la firma José A. Nadal y Cía., centrada en el comerç de productes colonials.²⁵ Aquesta empresa era part d'un important *holding* familiar dedicat principalment al sector cotoner, tant a la importació de cotó en floca com a la seva transformació.²⁶ Josefa Puigdemolas va morir el 3 de desembre de 1868²⁷ i Nadal ho féu el 25 de gener de 1884. Les relacions entre Josep Agustí Nadal i Ramon Romaní foren sempre molt afectuoses. En el testament de Nadal, redactat el 1879, Ramon Romaní apareixia com a principal beneficiari. Entre els béns que aquest li va deixar, destacaven deu mil pessetes, diverses propietats i cases a Canet de Mar i Sant Pol de Mar, etcètera. Els béns no especificats en el tes-

23. Miquel GUTIÉRREZ I POCH: «Redes en la génesis y desarrollo de un distrito papeler catalán: el caso de Capellades (s. XIX)», *Investigaciones de Historia Económica*, núm. 10 (2008), p. 82-86.

24. Amb motiu de la mort de Josep Agustí Nadal, *La Vanguardia* afirmava que era «jefe de una de las casas de comercio más respetables de Barcelona y que gozaba de ilimitado crédito por lo mismo» [*La Vanguardia*, any IV, núm. 43 (25 de gener de 1884), p. 2].

25. Abans de morir, Josep A. Nadal havia traspassat la seva companyia a un grup d'empresaris encapçalat per Miquel Company i Vergés i amb la raó social de Company, Brugués y Galí. La companyia era propietària de quatre bergantins i dos bergantins goletes. Nadal mantenia una participació, tot i que els seus actius estaven notablement depreciats (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1884).

26. Roser GALÍ I IZARD: «Crédito comercial e inversión fabril. El “holding” Nabal i Ribó (1828-1895)», *Revista de Historia Industrial*, núm. 22 (2002), p. 45-78.

27. Josefa Puigdemolas va morir sense fer testament. L'inventari de les seves propietats es va fer, justament, després de la mort del seu segon espòs, Josep A. Nadal. En destacava una casa a Sant Gervasi que havia adquirit el 1859 (AHPB, Jacint Demestre, núm. 1315, manual de 1884, 1a part, escriptura núm. 71, f. 313).

tament s'havien de dividir a parts iguals entre Ramon Romaní i una neboda de Nadal: Flora Esteve i Nadal, casada amb Joan Moreu i Bori.²⁸ Ramon va rebre en aquest concepte vint-i-cinc accions del Banc de Barcelona.

Ramon Romaní va néixer a Barcelona el 26 d'abril de 1846,²⁹ tot i que la seva vinculació amb Capellades fou contínua. Des de ben petit, passà llargues temporades als molins gestionats pel seu pare,³⁰ a casa dels seus avis materns o dels seus oncles i a casa de les germanes de la seva mare.³¹ Tingué dos germans: Josep Antoni (Antoni per als seus familiars) (nascut el 1833) i Josep Maria (nascut el 1838). Josep Antoni es va casar amb Josefa Guerra i fou el pare, entre d'altres, d'Amador Romaní i Guerra, el descobridor del jaciment arqueològic de l'Abric Romaní. Josep Antoni fou el soci de Ramon en la gestió de l'empresa familiar fins a la seva mort, el 22 de març de 1884. Ramon va mantenir una relació molt estreta tant amb Amador com amb els seus altres nebots: Juli, Conrad, Antoni i Pilar. En canvi, Josep M. no va mostrar gaire interès pel negoci familiar³² i ben aviat es va desvincular dels germans.³³ Únicament poc abans de la mort de Ramon va reaparèixer en l'entorn familiar.³⁴

28. Joan Moreu i Flora Esteve formaven part del cercle d'amistats de Ramon fins que van morir el 7 de novembre de 1893 a conseqüència de l'atemptat anarquista al Liceu.

29. Ramon fou batejat a Santa Maria del Mar. Els seus padrins foren Marià Puigdemolas i Claramunt i Bonaventura Tarrés, els seus avis (notes biogràfiques d'Antoni Romaní i Tarrés sense datar es conserven a MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1893).

30. Antoni Romaní i Tarrés, segons l'amillament de Capellades del 1851, tenia una casa en propietat al carrer Major (AMC, amillament de Capellades, 1851).

31. Tenia a penes sis anys quan va passar unes setmanes a Capellades a casa del seu oncle Joan Romaní i Massana (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1852).

32. La seva mare comentava el 10 de juliol de 1858 que «he visto que nunca Pepet ha tomado interés en las cosas de casa» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1858).

33. Al principi del 1858 residia a París i a mitjan any va intentar establir-se a València (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1858). El 1865 residia a Mèxic, des d'on expressava el 20 de juliol d'aquell any certes discrepàncies amb la seva mare: «Dice V. que hace meses que se me hubiera podido dar mi parte, pero que esperaba que me fijase en alguna parte, lo que creo no era de su incumbencia y si darme el dinero ya que se podía entregar para que no se me perjudicase». La seva tornada l'abril del 1866 no va suscitar gaire entusiasme entre els seus germans, els quals, a més, no estaven avisats (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1866). A l'inici de la dècada del 1870 era a França. El 8 de setembre de 1871 demanava que fos desmuntat el seu pis de Barcelona (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1871).

34. Tot i així, el 18 de març de 1898 es diu, en una qüestió judicial relacionada amb els fills del seu germà Antoni, que té «paradero desconocido» [*La Vanguardia*, any XVIII, núm. 5.347 (22 de març de 1898), p. 7]).

Ramon Romaní, per tant, ocupava un lloc preferent entre la burgesia barcelonina i anoienca. Per exemple, tenia una estreta relació d'amistat amb Joan Godó i amb altres membres de la família Godó.³⁵ Fins i tot el general Valerià Weyler, llavors capità general de Catalunya, quan va visitar Capellades a l'agost del 1894 va fer nit a casa de Ramon Romaní. Es va convertir en una tradició entre certs cercles de la burgesia barcelonina i anoienca l'assistència a les festes que organitzava Ramon Romaní a la seva casa de Capellades, situada al costat del seu molí. Aquesta edificació fou objecte d'una important reforma des del 1882 fins al 1890. La grandesa i la bellesa d'aquell espai feien que molts dels coneguts de Ramon Romaní s'adrecessin a ell com al marquès del Pas de l'Aigua. El mateix Ramon va editar a l'inici del 1890 un llibret titulat *Recuerdo del Pas de l'Ayguia de Capellades* i il·lustrat amb dibuixos d'A. Padrós. Aquesta casa era descrita el 1892 en els termes següents: «hermosa quinta, rodeada de olorosos jardines, umbríos bosquecillos, vistosos parterres, grutas y cascadas vertiendo limpia y cristalina agua».³⁶ L'any següent s'afirmava que «la fàbrica de paper que ofereix una perspectiva preciosa es la del Pas de l'Ayguia, perquè está unida á la torre y parch que ha fet notables son amo [...] per l'original gust que en ells desplega, y per las espléndidas festas que hi solan donar».³⁷ En els elements artístics del jardí i edificis annexos, van intervenir-hi alguns artistes de notable prestigi en aquella època, com ara Eusebi Arnau (1863-1933).

Ramon Romaní es va casar el 1871 amb Dolors Serrià i Masferrer, natural de Terrassa. El seu pare, Josep Serrià i Giralt, havia estat amic i soci d'Antoni Romaní i Tarrés des de la dècada del 1830. Dolors Serrià, que sempre tenia problemes de salut, va morir a Capellades el 7 de setembre de 1894.³⁸ El seu funeral, l'11 de setembre, fou un acte de nota-

35. Carles Godó va requerir el seu ajut el 4 d'abril de 1896: «[...] me recomiende a sus muchos amigos de Capellades, a fin de que me concedan sus votos en la próxima elección de diputados a Cortes» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1896).

36. *La Vanguardia*, any XII, núm. 3.346 (2 de setembre de 1892), p. 1.

37. Luciano GARCÍA DEL REAL: «De Capellades a Vallbona y Torre de Claramunt», *La Il·lustració Catalana*, vol. XIV, núm. 319 (30 d'octubre de 1893), p. 307.

38. Aquell dia, al matí, en l'habitual correu amb Remigi Burgas, l'home de confiança de Ramon a Barcelona, aquest darrer afirmava: «Remigio; el estado de Lola fatal. Ha pasado muy mala noche. Creo completamente inútil que suba Rodríguez Méndez ni ningún otro médico. La fatal solución se aproxima a pasos agigantados, pues hay síntomas terribles». Un telegrama posterior afirmava que Dolors Serrià havia mort a les 12.20 hores i demanava que s'inserís un anunci a *El Noticiero Universal* aquella tarda i el matí

ble participació de gent de Capellades i Igualada. El 10 d'octubre es van celebrar els funerals a Barcelona a l'església del Pi. Poc després, Ramon va contraure segones núpcies amb Dolors Esteve i Guerra, filla de la germana de la seva cunyada Josefa, vídua del seu germà Antoni. És a dir, es va casar amb una cosina dels seus nebots.³⁹ L'industrial paperer va morir el 30 d'abril de 1898 a Barcelona.⁴⁰ El funeral de cos present es va fer a la parròquia de Betlem de la capital catalana i el seu cos fou traslladat a Capellades, on fou enterrat. Prèviament, la salut de Ramon Romaní havia patit alguns episodis de malalties notables el 1892 (en la correspondència es parla de una «tremenda enfermedad tifoidea») i el 1893.

UNA PRODUCCIÓ FLEXIBLE I UNA BONA XARXA DE PROVEÏMENT I COMERCIAL

L'empresa paperera d'Antoni Romaní i Tarrés i dels seus fills Antoni i Ramon Romaní i Puigdemolas, com la totalitat de les empreses papereres de l'Anoia, estava especialitzada en la fabricació manual de paper. La pervivència, i fins i tot l'expansió, del paper manual en el moment en què s'estava produint la mecanització, únicament es pot explicar per l'existència d'uns mercats diferenciats del que fabricava amb la màquina contínua. El protagonisme se centrava en el paper d'estat i en el de fumar (i en el d'estrassa, en altres casos). Els mercats, tant els domèstics com els forans, dels dos primers es van mostrar molt dinàmics durant el segle XIX. El creixement de l'Administració va alimentar la fabricació manual. La prohibició d'utilitzar paper continu en les comunicacions adreçades o dirigides

següent al *Diario de Barcelona*, a *La Vanguardia* i a *El Diluvio* (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1894).

39. Josefa Guerra i Gifré havia mort el 1895.

40. Manel Creus, el seu biògraf, afirma que va morir el 10 d'abril de 1898 (Manuel CREUS ESTHER: *Ramón Romaní Puigdemolas: Biografía por [...] Leída en la sesión necrológica dedicada por el Fomento del Trabajo Nacional a su expresidente el día 3 de marzo de 1900*, Barcelona, Tipografía Española, 1900, p. 26). Però, en realitat, la seva mort es va produir l'esmentat 30 d'abril. Ho avala la portada de *La Vanguardia* de l'1 de maig, amb la seva esquela mortuòria amb l'anunci del sepeli. En les pàgines interiors s'afirmava: «Ha muerto Ramón Romaní, industrial inteligente» [*La Vanguardia*, any XVIII, núm. 5.387 (1 de maig de 1898), p. 1 i 4]. *El Calendari Català per a l'any 1899* afirmava: «Ramon Romaní Puigdemolas. Als 30 d'Abril va desaparèixer del mon» (*Calendari Català per a l'any 1899 coleccionat y publicat per Joan Bta. Batlle*, Barcelona, L'Arxiu, s. d., p. 33).

per l'Administració pública, promulgada el 5 de juliol de 1846, va assegurar un important mercat al paper elaborat manualment. El motiu adduït per a la prohibició fou que el paper mecànic presentava problemes per a la seva conservació. Aquesta regulació encara estava vigent ben entrat el segle XX.⁴¹ Un altre segment força important del seu mercat, tot i que minvant, era el paper d'impressió de qualitat.

Antoni Romaní Tarrés va haver d'afrontar la naixent competència de la màquina contínua a l'inici de la dècada del 1840.⁴² L'actitud d'Antoni Romaní era relativament pessimista a causa, en part, de les opinions dels seus clients, especialment els del mercat de Madrid.⁴³ L'empresa dels Romaní s'havia anat centrant en el paper blanc d'escriptura i impressió, sense renunciar completament al paper de fumar. També va anar adquirint un notable prestigi en la cartolina i el cartró per premsar gèneres. En les publicacions de l'època, apareix com a productora de «papel de tina de todas clases».⁴⁴

Aquest negoci de base familiar funcionava amb una estructura productiva descentralitzada. La piràmide estava encapçalada pel propietari de l'empresa, que, tot i que residia a Barcelona, gestionava la comercialització del paper i el proveïment de matèries primeres per als seus molins. Aquests estaven administrats pels balaires o majordoms, que gaudien de total autonomia en la gestió dels molins respectius.⁴⁵ En

41. El 1922 es comentava: «Está ordenado que todos los Centros oficiales usen en su documentación esta clase de papeles [el manual]» (*Industria y Economía*, 1922, p. 183).

42. El seu germà Jaume, des de Puerto Príncipe (Cuba), li deia el 17 d'octubre de 1842: «[...] no te acobardes, que las fábricas de papel florete, creo yo, que siempre quedarán» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1842).

43. Luis Oseñalde y Sobrino, important majorista madrileny, li deia el 25 de gener de 1843: «Sobre los papeles fabricados por el método antiguo: creemos que de ningún modo pueden competir con los de las fábricas mecánicas por las razones que V. ya conoce y en nuestro concepto con el tiempo quedarán aquellas reducidas a hacer cartulinas para barajas y papel para el Sello, si es que se atiende a la duración de los archivos por lo tanto creemos que con dificultad puedan sostenerse» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1843).

44. A mitjan anys 1860 s'afirmava de l'empresa Hijos de Romaní y Tarrés que era una «fábrica de papel de tina de todas clases para escribir, dibujar, fumar y música; cartulinas, etc» (VIÑAS I CAMPÍ: *El indicador de España y de sus posesiones ultramarinas: Año económico de 1864 á 1865*, Barcelona, Imprenta de Narciso Ramíres, s. d., p. 733).

45. La figura del balaire es definia el 1869 com qui «cobra un interés por cada bala que se elabora, y cuida al mismo tiempo de la manutención de los mozos papeleros» [*La Federación*, vol. I, núm. 9 (26 de setembre de 1869), p. 3].

aquest sistema, la continuïtat i els vincles familiars eren essencials.⁴⁶ Al marge del negoci paperer, Antoni Romaní i Tarrés i els seus fills van tenir durant una bona colla d'anys una fàbrica d'adob de pells a Barcelona. Aquesta instal·lació fou conduïda com a encarregat per Leandre Mateu,⁴⁷ cosí dels germans Romaní i antic balaire, des de mitjan 1870. Finalment, Leandre es va fer càrrec de l'empresa per compte propi fins a la seva mort. Aquesta empresa acabà especialitzant-se en corretjam per a maquinària. El sistema dels balaires va anar perdent força en els darrers anys de vida de Ramon Romaní, quan el control directe de Ramon o de persones de la seva confiança fou més continu. Facilitaren aquest fet les llargues temporades que passaven Antoni, primer, i Ramon, després, als molins de Capellades.

Tota l'estructura productiva utilitzada per Antoni Romaní i Tort i pel seu fill Antoni Romaní i Tarrés fou arrendada. Igualment, els germans Romaní i Puigdemolas no van ser propietaris de cap molí fins a la dècada del 1880. Antoni Romaní i Tort va arrendar molins a Capellades (el molí del Pas de l'Aigua), Terrassola, el Papiol i Martorell. Antoni Romaní i Tarrés continuava disposant d'un molí a Martorell i un al Pas de l'Aigua de Capellades (propietat de la família Rovira d'Igualada). El 7 de març de 1857 van arrendar el Molí Vell de Capellades, proper al que ja tenien.⁴⁸ El 1850 es va plantejar l'arrendament, finalment desestimat, del molí de Lluís Carbó, de la Riba, amb la reforma i l'ampliació prèvies. Un dels criteris en la tria dels molins era que havien de tenir més d'una tina.⁴⁹ A part, els

46. El càrrec de balaire passava de pares a fills. Per exemple, Pau Bertran Guilera, balaire de la família Romaní a Capellades, fou substituït després de la seva mort el 1854 pel seu fill Pau Bertran Vallès. Un altre molí de Romaní, el de Martorell, era conduït per un cunyat de Bertran. Leandre Mateu i Romaní també era balaire d'un altre molí d'Antoni Romaní i Tarrés, de qui era nebot. La família l'havia iniciat en la fabricació de paper tot treballant amb l'abans esmentat Pau Bertran.

47. En la comptabilitat d'Hijos de Romaní y Tarrés es diu, en relació amb l'adoberia, «que la regenta Leandro Mateu» (MMPC, Diari 31-XII-1875 a 9 de juliol de 1878, f. 401).

48. Aquesta operació formava part d'un reconeixement de deutes dels Rovira a favor dels Romaní. Els primers devien als segons un total de 2.300 duros de plata, que foren utilitzats per a pagar les obres de millora realitzades per Antoni Ferrer i Sagistrà, l'anterior arrendatari. Alhora, els Rovira hipotecaven el molí (AHPB, Ferran Ferran, núm. 1256, manual de 1857, protocols núm. 70 i 71, f. 170-185).

49. Josefa Puigdemolas deia al seu fill Antoni el 4 de juliol de 1858: «Yo tengo poca afición a fábricas de una tina porque hacen mucho preámbulo y se saca poca utilidad» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1858).

Romaní controlaven altres molins que treballaven sotsarrendats en favor seu, ocasionalment o bé amb una certa continuïtat (com el de Lluís Carbó a la Riba,⁵⁰ el de Bartomeu Sabater a la Pobla de Claramunt, etc.). Segons una estadística datada el 30 de juny de 1861, Antoni Romaní i Tarrés disposava de dos molins a Capellades. Ambdós eren propietat de la família Rovira, estaven situats al Pas de l'Aigua (un fundat el 1730 i l'altre, el 1736) i totalitzaven una plantilla de 68 obrers (28 l'un i 40 l'altre).⁵¹ A l'inici de la dècada del 1870 van arrendar el molí de la Vila de Capellades. El 1877 tenien arrendats dos molins a Capellades (el de la Vila⁵² i el del Pas de l'Aigua) i dos a Lavit (el molí Pelleté i l'Esbert).

Els germans Romaní també van tenir molins fora dels districtes de Capellades i de Sant Pere de Riudebitlles. Durant la segona meitat de la dècada del 1860 tingueren arrendat un molí de la Bordeta (l'Hospitalet de Llobregat) que fou posat en funcionament el 1855 per Antoni Ferrer i Sagristà. Els Romaní el van abandonar el 1876.⁵³ L'entrada en el molí hospitalenc va coincidir amb l'abandó temporal dels molins de la família Rovira.⁵⁴ Encara a mitjan 1860 la voluntat d'adquirir els molins en propietat era inexistent. El 1866 van tenir una oferta per a comprar un molí a la Riba, opció que no va materialitzar-se. Únicament el 29 d'agost de 1881 els germans Romaní van comprar a Josep Rovira Torelló el molí del Pas de l'Aigua, conegut després com a Cal Violant (pel sobrenom d'un balaire dels Romaní). Finalment, el 1887 van adquirir el molí de la família Carbó a la Riba (el molí de Ca la Vídua).

50. Aquest molí va treballar per als Romaní durant les dècades del 1850 i el 1860. El 1868 li van fer fabricar una comanda de 5.000 raimes (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1868).

51. «Estado de las fábricas de papel de Capellades en 30 de Junio de 1861» [AMC, matrícula industrial i comercial (1846-1867), signatura topogràfica 1477].

52. El mateix setembre del 1877, segons una carta del seu balaire Jaume Esteve, van substituir el molí de la Vila pel de Cal Fortugós, propietat del seu oncle, Marià Puigdemolles. El trasllat l'havien iniciat el 16 d'agost (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1877).

53. Antoni ROMEU I ALEMANY: «L'aprofitament industrial del Canal de la Infanta», a Àngel CALVO (ed.): *El pas de la societat agrària a industrial al Baix Llobregat: Agricultura intensiva i industrialització*, Barcelona, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, col. «Abat Oliba», núm. 148, p. 645.

54. Josep Rovira Torelló afirmava el 20 de setembre de 1866: «Vds. me indican el disgusto que tiene de no seguir, y yo les digo que no es menor el mío» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1866).

Després de la mort d'Antoni Romaní i Tarrés el 1856, Ramon i Josep Antoni es van fer càrrec dels negocis. Primer, l'empresa va funcionar amb el nom de Viuda de Romaní y Tarrés.⁵⁵ Després, Antoni i Ramon van constituir Hijos de Romaní y Tarrés. El seu primer registre notarial localitzat data del 31 de juliol de 1871, tot i que ja funcionava com a tal prèviament. La societat tenia com a objecte social la fabricació de paper, l'adob de pells i la compravenda de tota classe d'efectes. El seu capital era de 368.687,50 pessetes, de les quals eren titulars Josep Antoni (211.780,50 ptes.) i Ramon (156.907 ptes.). La societat fou renovada el 1876 per deu anys. Els germans Romaní mantenien el magatzem del carrer Ample, número 73, de Barcelona. Josep Antoni va morir el 22 de març de 1884. Tot i així, el 2 d'abril de 1884 Ramon reclamava a l'Ajuntament de Capellades que la fàbrica «extramuros de la calle del Portal nº 16» constés a nom de J. Antoni i Ramon Romaní i Puigdemolas. A partir del 31 de juliol de 1886, finalitzada la pròrroga del 1876, la raó social d'aquesta empresa va passar a ser la de Ramon Romaní i Puigdemolas.

Un apartat d'una importància central per al negoci dels Romaní foren les xarxes de comercialització i proveïment de matèria primera. Amb freqüència ambdues es juxtaposaven. Així, era habitual que els magatzems majoristes de paper, molts propietat de capelladins o d'anoïencs (i molts, fins i tot, de parents dels Romaní), situats a Andalusia⁵⁶ o a Galícia,⁵⁷ servissin també per al proveïment de draps o de carnasses. A part, el paper dels Romaní també es trobava als principals magatzems

55. Amb aquest nom va participar en l'exposició celebrada a Barcelona el 1860 amb motiu de la visita de la reina Isabel II (Francisco J. ORELLANA: *Reseña completa, descriptiva y crítica de la exposición de productos del Principado de Cataluña improvisada en Barcelona para obsequiar a S. M. La Reina Isabel II* [...], Barcelona, Establecimiento Tipográfico de Jaime Jepús, 1860, p. 183).

56. Ildefons Puigdemolas i Claramunt, oncle de la mare dels germans Romaní, era soci de Guarro y Puigdemolas, empresa que es va constituir el 1819 per a establir un comerç a Cadis (i a Sevilla, més tard). Procopi Romaní també es dedicava al comerç de paper a Cadis. Bartomeu Costas i Joan Matosa van crear el 1845 «una tienda y almacén de papel» a Almeria. Joaquim i Josep Romaní i Massana, germans del paperer Joan Romaní, es van establir a Sevilla el 1842. El 1856 van fer el mateix Josep Ferrer i Poch i Josep Vidal i Boniquet. Els establiments de referència a Màlaga eren el de Jaume Boloix y C^a, el de Joaquim Romaní i Puigdemolas (cosí de Ramon i germà del polític Francesc Romaní), el d'Antoni Poch i Josep Creixell (creat el 1861) i el dels germans Joan i Josep Aguilera.

57. Francesc Ferrer i Puigdemolas, anomenat familiarment *Xacó*, es va associar el 1842 amb Antoni Ferrer i Rosich per a muntar un magatzem de paper a la Corunya.

de paper de Madrid, de València i de pràcticament totes les ciutats mitjanes d'Espanya. Mereix una consideració especial el cas de la capital espanyola, atesa la gran importància del seu mercat. Diversos dels comerciants de paper madrilenys van acabar tenint interessos en la fabricació contínua de paper a les fàbriques de la capital, de Rascafría i de Morata de Tajuña. Els productes dels Romaní servien per a completar la seva oferta. Entre aquests comerciants madrilenys cal destacar José Fernández Iglesias, d'Elizalde y Cía., José M. Romillo, de José Gil y Hermano, Pedro N. Oseñalde, Manuel Recarte i Antonio Arener. Fins i tot, el 1874 els germans Romaní es van implicar directament en la distribució de paper a través de la formació de la Papelería Catalana de Pedro J. Bonet y Cía., localitzada a Màlaga,⁵⁸ però aquest negoci ja havia tancat el 1876. Pere J. Bonet era un paperer originari de Capellades. L'empresa catalana també era una habitual de les subhastes de paper realitzades per diferents instàncies públiques de Madrid (com la Loteria o el Ministeri de Foment),⁵⁹ ajuntaments i diputacions. Sovint en aquests contractes intervenien com a intermediaris els magatzems de Madrid. Tant en el mercat públic com en el privat, l'empresa originària de Capellades va haver de fer front a una important competència. Els seus principals competidors al final del segle XIX eren Guarro i Jover y Serra, ambdues empreses de Gelida, i J. Vilaseca Doménech, de Capellades. Mostra d'aquesta situació fou el viatge realitzat el 1894 per Joan Serriñá, cunyat de Ramon, per tot Espanya, on va constatar la creixent presència dels competidors.⁶⁰

Francesc Ferrer va tenir el suport financer del seu oncle Marià Puigdemongas i Claramunt, de qui va rebre vuit-cents pesos forts. L'entrega dels diners la va fer el mateix Antoni Romaní i Tarrés. Francesc Ferrer era fill d'un paperer homònim i de Teresa Puigdemongas i Claramunt. És a dir, era cosí germà de la mare de Ramon Romaní (AHPB, Pere Nolasc Tresangels, núm. 1196, manual de 1842, f. 100-102).

58. En una carta datada el 18 de setembre de 1874 s'afirmava: «[...] debemos manifestar V. como lo hacemos, que esta sociedad está formada entre D. Pedro Juan Bonet y los Sres. Hijos de Romaní y Tarrés, el primero como socio colectivo gerente y los segundos como comanditarios» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1874).

59. Ramon Romaní, que era de viatge a Madrid, informava Remigi Burgas que «dentro de un rato hay 2 importantes subastas, una de 4 mil y pico de resmas para las oficinas de Hacienda y otra de 30 mil para el Sello; una y otras, papel regular en tamaño» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1891).

60. Joan Serriñá afirmava el 29 de maig de 1894 en relació amb el mercat bilbaí: «En esta, la casa Romaní se ha perdido por falta de viajar; de Vilaseca cada 40 días hay un u otro representante, y además se ha metido directamente a la Diputación por lo que los alma-

La vocació exportadora de l'empresa dels Romaní fou ben prime-renca. No cal remuntar-se a les vendes realitzades durant el segle XVIII a les colònies americanes. Ja entrat el segle XIX, tenien relacions comercials amb papereries i magatzems d'uns quants països (Perú, Cuba,⁶¹ Mèxic,⁶² etc.). Com va afirmar Josep Fradera, la independència americana no havia significat la desaparició radical del comerç amb les antigues colònies, «sinó un retrocés i una adaptació a un marc i unes circumstàncies diferents».⁶³ Però el que va marcar la diferència fou la seva presència com a proveïdor de paper d'estat per a les administracions de diferents repúbliques llatinoamericanes a partir de mitjan segle XIX. Així, el paper dels Romaní fou adquirit per les administracions d'Equador, Guatemala,⁶⁴ Argentina (sovint amb intermediació britànica i alemanya), etcètera. El 1900 es deia dels Romaní que els seus productes eren «de los más solicitados en la península y en la América Latina, alguna de cuyas más importantes naciones [le] tienen desde larga fecha confiada la confección especial de su papel sellado y el que necesitan para el servicio de sus Deudas».⁶⁵ Aquests impulsos van quallar plenament fins al darrer quart del segle XIX, quan els Romaní van reforçar la seva posició de privilegi en els mercats del Río de la Plata. En aquells moments, l'apel·latiu «papel Romaní» designava el paper fet a mà per a ús oficial.⁶⁶ Els vincles amb

cenistas están que trinan. El representante de Guarro y Rovira se ha metido diciendo que su papel era el Romaní antiguo, pues pone en las fras. Guarro y Rovira sucesor de A. Romaní y así ha surtido a varios. Los dos hace tres semanas salieron de Bilbao, y se me han extrañado fuéramos nosotros el acreditado Romaní T.». Notícies similars també es donen de Galícia, de diferents ciutats castellanès, etcètera. En la majoria dels casos Vilaseca era qui dominava (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1894).

61. Els seus principals clients a Cuba eren Alejandro Chao y Nonell i Labrada y C^a. El primer era un gallec propietari de diferents publicacions a la capital antillana.

62. Un client de referència a Mèxic a mitjan anys 1870 era A. González y M. Delgadillo Sucs.

63. Josep Maria FRADERA: *Indústria i mercat: Les bases comercials de la indústria catalana moderna (1814-1845)*, Barcelona, Crítica, 1987, p. 18.

64. L'intermediari habitual era Antoni Pertegás, propietari de La Librería Española, localitzada a Guatemala.

65. Manuel CREUS ESTHER: *Ramón Romaní Puigdemolas: Biografía*, p. 14.

66. Un dels corresponents de Romaní a Buenos Aires comentava el 17 de maig de 1892: «El papel de Vd. hemos sabido por una confidencia [...] que ha sido enviado varias veces a Inglaterra y Alemania con el fin de que lo imitasen para salir de él de una vez. La intención era ponerle Papel Romaní para acercarse a su nombre y registrar esta marca en Buenos Aires» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1892).

aquests mercats es van consolidar a través de dues cases comercials: J. Robert y Cía., de Buenos Aires, i Galli, de Lugano (Suïssa) (amb corresponents a Montevideo i Buenos Aires). La primera, després d'un viatge del seu propietari a Barcelona, va establir contactes amb les oficines uruguaianes del Timbre.⁶⁷ Un dels principals contactes de Robert a Montevideo era Schmidt, Franco & Cía., justament la sucursal uruguaiana de Galli. En aquest sentit, van existir certes tibantors entre Romaní i Robert a causa dels contactes directes que l'industrial català pretenia mantenir amb el magatzem uruguaià. Finalment, el desembre del 1893 assumí l'encàrrec del paper segellat de la República de l'Uruguai. Paral·lelament va sorgir Eigendorf & Lesser, una altra companyia argentina que els oferia el mateix i els prometia la penetració en nous mercats atès que «debido a nuestras relaciones en los gobiernos de la Rep. Argentina, Uruguay y Paraguay, tenemos casi todas las licitaciones públicas».⁶⁸ Finalment, a l'inici del 1898 els problemes financers de Robert van fer decidir Ramon Romaní a activar els contactes amb els agents de Galli i a enviar el seu cunyat Ramon Esteve als països del Río de la Plata per a controlar l'estat dels seus negocis en aquella zona. Ramon Romaní va haver de fer front a una forta competència en aquests mercats.⁶⁹ Un altre país en el qual l'empresa dels Romaní va estar molt present fou el filipí.⁷⁰ Una mostra de la vocació exportadora dels Romaní fou la presència de l'empresa originària de Capellades a les exposicions universals. A la de París del 1867 va obtenir una medalla de bronze.⁷¹ Fins i tot Ramon va assistir personalment a la realitzada a la capital francesa el 1878.

La xarxa de proveïment de matèries primeres, fonamentalment draps i carnasses, tenia tentacles per tot Espanya. Aquesta estructura ar-

67. J. C. Robert comentava, el 6 d'abril de 1892, que aquest mercat era molt important perquè «el papel a pesar de haber estado en olvido algunos años, hoy el gobierno mismo lo ha hecho resucitar, llamando a propuesta y obligado en ella el papel Romaní en sustitución del inglés, que algunos años á esta parte usaba» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1892).

68. MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1894.

69. J. C. Robert afirmava el 6 d'abril de 1892 en relació amb l'Uruguai que «en cuanto al consumo particular de la plaza se puede decir que está en manos de Vilaseca» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1892).

70. El principal mecanisme que assegurava la presència del paper dels Romaní a les illes Filipines fou l'establiment comercial i la impremta de Manuel Pérez a Manila.

71. Hijos de Antonio Romaní y Tarrés va participar-hi amb «papel para oficios», «documentos de giro», «de fumar», «envases», «marca mayor para registros» i «marquilla».

rencava de l'esclat paperer de la segona meitat del segle XVIII, però es va acabar d'articular durant el segle XIX. Molts dels mateixos establiments, esmentats abans, que comercialitzaven paper, també recollien i proveïen de drap els molins dels Romaní. Altres referents en la captació de drap foren Mallorca, Reus i Igualada.⁷² Possiblement, l'element més innovador fou el recurs al mercat internacional davant de la creixent competència del paper continu i l'increment de la producció. Així, els germans Romaní tenien contactes en els principals ports de la Mediterrània, alguns dels quals estaven fortament especialitzats en l'exportació de drap, com ara Marsella,⁷³ Liorna,⁷⁴ Trieste,⁷⁵ Gènova,⁷⁶ etcètera.

Ramon Romaní no va limitar la seva activitat empresarial al sector paperer, sinó que va participar en diferents iniciatives. El 16 de setembre de 1876 va ajudar a constituir Masoliver, Parcerissa y Compañía, empresa dedicada a la filatura de cotó (la seva aportació fou de 26.666,76 ptes.). Aquesta raó social tenia una fàbrica a la Masó (Alt Camp), però fou destruïda per un incendi el 21 de setembre de 1884. També tenia interessos a Sobrinos de Fargas y C^a, empresa dedicada al sector de l'adob de pells. A més, Ramon va participar de forma activa en inversions a la borsa barcelonina. L'empresa familiar a mitjan 1880 tenia accions del Banco de Cataluña i del Banco de Préstamos y Descuentos i altres petits paquets d'accions.

UN INDUSTRIAL INNOVADOR: LA MÀQUINA PICARDO I LA MÀQUINA CONTÍNUA

Els molins gestionats per Antoni Romaní i Tort i Antoni Romaní i Tarrés, primer, i els germans Romaní Puigdemongas, després, foren testimonis de la innovació tècnica, i no renunciaren a l'especialització en paper manual fins molt endavant. Al marge d'això, l'empresa dels Romaní va innovar en producte i en organització.

72. El seu principal proveïdor de drap de la capital anoienca era Magí Domènech.

73. Els contactes comercials marselesos més importants foren el de J. Pignol et Cie. i el de Camella et Gilles.

74. Entre els contactes al port toscà en diferents èpoques, cal esmentar Malenchini, Cesare Ott i Mario Giovanetti.

75. Cesare Levy era el seu referent al port triestí, que servia de sortida per al drap captat a l'Imperi austrohongarès.

76. Andrea Gaggiero fou el seu principal referent en la compra de drap a la ciutat lligur.

La voluntat innovadora va ser especialment palpable a partir de l'inici de la dècada del 1860. Era la resposta al creixent impacte del paper continu. Els Romaní cercaven treballadors qualificats estrangers,⁷⁷ adquirien maquinària a tallers o distribuïdors de referència a escala internacional,⁷⁸ visitaven fàbriques estrangeres⁷⁹ i incorporaven elements mecànics relativament innovadors per a les fàbriques manuals de paper (com una premsa hidràulica).⁸⁰ Fins i tot, a les acaballes de la dècada del 1860 estaven valorant la incorporació d'una màquina de vapor, fet excepcional en els molins paperers, acció que van materialitzar anys després.⁸¹ Un altre indicador de l'esperit innovador dels germans Romaní és que estaven subscrits a algunes de les revistes tècniques que marcaven la pauta a escala europea, com ara *Journal des Fabricants de Papier*. Però, sens dubte, els dos elements que defineixen millor aquesta voluntat innovadora tenen lloc a partir de 1875: la incorporació de la màquina Picardo (1878) i la fabricació de cartrons amb màquina contínua (1887).

Les intencions empresarials de respondre a la creixent demanda de paper s'enfrontaven amb les limitacions de la tecnologia manual. Per tant, l'augment de la producció passava necessàriament per l'empitjorament de les condicions de treball dels obrers, bé a través de l'augment de

77. P. Maes, un paperer belga especialitzat en paper manual, responia el 21 de febrer de 1863 als requeriments de l'empresa catalana tot fixant les seves condicions econòmiques per a desplaçar-se a Capellades per a encarregar-se de la seva fàbrica (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1863).

78. Els Romaní es van posar en contacte el 1865 amb Louis Piette, de París, un dels principals comissionistes de maquinària d'Europa i editor del *Journal des Fabricants de Papier*, per a comprar una nova màquina de setinar. A partir de llavors, Piette els subministrà les plaques de zinc que utilitzava aquest giny mecànic (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1865). L'any següent van contactar amb diferents tallers mecànics de París (Boldieu, Coisne) per a adquirir una màquina de tallar paper (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1866).

79. El 1866 foren informats per un corresponsal d'un viatge a Angulema i París. Antoni Romaní i Puigdemolas va visitar a Rives (Isère) la gran fàbrica de Blanchet (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1866).

80. Aquesta premsa fou proporcionada per Valls Hermanos el 1876 (MMPC, Diari 31-XII-1875 a 9 de juliol de 1878).

81. La instal·lació de la màquina de vapor sembla vinculada a la posada en funcionament de les màquines Picardo. Aquest convertidor energètic tenia un paper auxiliar i acostumava a funcionar durant el període d'estiatge. Joan Serinà deia l'1 de juliol de 1887 que «hay tanta escasez de agua, que con seguridad deberá de empezar ya a funcionar el vapor» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1887).

la jornada laboral, bé a través de l'augment de la mida de les formes utilitzades per a fabricar el paper full a full. Aquesta voluntat es va veure dificultada per la creixent estructuració i força del moviment sindical. Les vagues i l'activitat obrera foren constants en el medi paperer a partir del final de la dècada del 1860. Els paperers, juntament amb els teixidors a mà, es van constituir en la base del moviment obrer a l'Anoia. L'any 1869 la Sociedad Cooperativa de Papeleros de la Provincia de Barcelona tenia la seu central a Capellades. Aquest nucli sindical era extremament dinàmic i estava articulat pels treballadors qualificats de la tina. El 1873 a Capellades hi havia 150 paperers sindicats, 80 a Carme i 40 a la Pobla de Claramunt.⁸² La solidesa sindical explica la convocatòria d'importants vagues entre el 1867 i el 1876, que crearen un clima que va continuar fins el 1883. Les principals vagues foren les dels anys 1867, 1868, 1869, 1870, 1873, 1875 i 1876. Els treballadors de la fàbrica capelladina Hijos de Romaní y Tarrés van abandonar el seu lloc de treball el 1870 per «la indecente manutención ó pesimo rancho que su mayordomo Ramón Bertrán (a) Frare Beri les proporcionaba».⁸³ Aquests dos darrers anys l'activitat sindical fou especialment intensa. El mateix Ramon Bertran, balaire dels Romaní, afirmava el 13 de setembre de 1875 que «per quan la qüestió dels treballadors està mal [...] tots ens exclamem de la mateixa. És a dir falten braços».⁸⁴ En definitiva, la capacitat de negociació sindical estava condicionada per la manca de mà d'obra. A l'agost del 1876 la situació va arribar a ser francament desesperada per als fabricants, que, organitzats en el Gremio de Fabricantes de Papel de Tina a Mano de la Provincia de Barcelona, van concertar entrevistes amb el governador civil i el capità general.⁸⁵ El 4 d'agost de 1876 el balaire del molí de Hijos de Romaní y Tarrés comunicava que una tercera part dels treballadors estaven en vaga des del 29 de juliol.⁸⁶ Els motius de les vagues eren

82. Ramon ARNABAT I MATA: *Els treballadors de Vilafranca al darrer terç del segle XIX*, Vilafranca del Penedès, Museu de Vilafranca, 1992, p. 43.

83. *La Federación*, núm. 46 (19 de juny de 1870), p. 4.

84. MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1876.

85. Santiago Serra i Crusells, paperer capelladí amb molins a Orpí, afirmava en una carta datada el 26 d'agost de 1876 i adreçada a Ramon Romaní: «Sirvase manifestar al Sr. Gob. como al Exmo. Sr. Capitán Gral. que no entra en la posibilidad transigir en nada ni por nada con esos Internacionalistas [...] Manifiesten Vds. igualmente que será imposible trabajar sino se extinguen las Sociedades de estos operarios en todas las comarcas» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1876).

86. AMC, correspondència, 1876, signatura topogràfica 954.

essencialment els salaris i les condicions de treball. La seva principal reivindicació l'any 1875 era reduir a disset les vint postes (250-260 fulls cadascuna) en què estava fixada llavors la producció diària d'una tina.⁸⁷ Encara en la resolució de la vaga del 1876 s'establia la feina diària d'una tina en vint postes, la supressió de la manutenció i una nova taula de retribucions. És a dir, el compliment de les condicions sindicals hauria reduït notablement la capacitat de producció. La primera resposta empresarial a l'activisme sindical fou la contractació de mà d'obra no especialitzada (nens o paperers d'estrassa). Després hi hagué l'aplicació de mesures punitives a determinats treballadors o simplement l'acomiadament dels obrers sindicats, el tancament patronal⁸⁸ i, en darrer lloc, el recurs a obrers procedents d'altres zones papereres.⁸⁹ Aquest ambient féu que s'activessin mecanismes col·laboratius entre els industrials paperers, acompanyats per un constant intercanvi d'informació sobre les accions dels seus treballadors i la resposta que calia donar-hi.

La solució definitiva a aquest cicle vaguístic va procedir de la mecanització de les feines inicials de la tina en les quals es formava el full de paper (les realitzades per l'alabrent i el ponedor), amb la qual cosa s'atacava el nucli central del moviment. En aquest procés, el protagonisme de Ramon Romaní i Puigdengolas fou palès. Andrea Gaggiero, de Gènova, un dels proveïdors de drap habituals dels Romaní, fou l'altre personatge essencial. L'estiu del 1876 els Romaní havien demanat informació a Gaggiero sobre les condicions laborals a la zona de Gènova, important nucli paperer manual. Gaggiero va respondre als requeriments dels Romaní i al final d'una carta datada el 19 d'agost de 1876 comenta l'existència d'unes màquines⁹⁰ que podrien datar d'un o dos anys abans.

87. Ramon Bertran, balaire dels Romaní, afirmava el 8 d'agost de 1875 que «sembla que los treballadors tenen pocas ganas de trabajar porque no bolen fer mes que 17 postes de tot paper per jornal» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1875).

88. Una junta general dels fabricants de paper realitzada el 18 de juliol de 1876 va decidir el tancament d'algunes tines. Justament, una d'aquestes era del molí de la Vila, gestionat llavors per Hijos de Romaní y Tarrés. La setmana següent s'hi havien de sumar quatre tines addicionals, entre elles una del molí del Pas de l'Aigua, també dels Romaní.

89. Durant la vaga del 1870, els balaires i els fabricants van pactar formar comissions per a cercar obrers a la Sénia, Beseit, Segòvia, Alcoi [*La Federación*, núm. 41 (15 de maig de 1870), p. 3] i fins i tot Lió i Gènova [*La Federación*, núm. 42 (20 de maig de 1870), p. 3].

90. Andrea Gaggiero afirmava en un castellà rudimentari que «hay algunos que las tinas van disminuyendo aquí, pues para remediar la escasez de brazos se recurrió a pequeñas máquinas que hacen el Papel a pliegos separados como las formas». Després comenta-

Aquests ginyes mecànics foren invenció de D. N. Piccardo, «modesto industrial de un villorio situado en las cercanías de Roma, cuyo nombre no es posible [...] fijar».⁹¹ Malgrat això, l'autoria d'aquesta màquina no queda clara. Gaggiero comentava el 12 de setembre de 1876 que «las maquinas de las cuales yo he hablado se fabrican aquí». En canvi, en altres missatges diu que es comunica amb el seu fabricant per carta o que «es persona [de] lejos de aquí». Sembla probable que l'inventor fos un membre de la família Piccardo, paperers d'origen genovès establerts a Monte San Giovanni Campano i a Fontana Liri (Laci). Gaggiero es comprometia el 2 de setembre a enviar «todos los informes que Vds. me piden acerca de estas maquinas para hacer el papel a mano».⁹² Dues setmanes després, fruit de l'interès de la informació, va trametre'ls mostres, tant del paper elaborat a mà com de l'elaborat a màquina. El 12 de setembre deia que hi havia màquines que elaboraven diàriament la quantitat equivalent a dues tines i mitja i unes altres que feien la producció de cinc.⁹³ A mitjan setembre els Romaní ja havien decidit viatjar a Gènova, amb l'acord previ amb altres industrials (especialment, amb l'empresa de Gelida de Wenceslao Guarro). Un mes després, una delegació composta per Marià Puigdemolas, oncle dels Romaní, Josep Albet i Quintana, balaire de Wenceslao Guarro, i un tal Rovira visità les fàbriques genoveses. En la comptabilitat d'Hijos de Romaní y Tarrés consta que els tres eren «comisionados para estudiar la fabricación de papel en Italia por cuenta de la sociedad Jover, Guarro, Serra y Sobrino y Romaní».⁹⁴ Al novembre ja s'havia establert contacte amb el fabricant de les màquines per aconseguir els plànols i una màquina i contractar un muntador. El constructor estava dubtós d'anar a Espanya, per la qual cosa hi destinava finalment el seu germà per un import de mil francs. Vist això, els empresaris catalans semblaven disposats a posar en funcionament la màquina ells mateixos, però en aquest cas el constructor no oferia cap garantia. Sembla que finalment va venir algun muntador.⁹⁵ En aquells moments ja

va l'eliminació d'alabrents i ponadors: «[...] pero se necesitan siempre las levadoras y también un hombre que siempre sea a invigilar el curso de la máquina» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1876).

91. OEPM, Privilegios de Invención e Introducción, núm. 5714.

92. MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1876

93. MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1876.

94. MMPC, Diari 31-XII-1875 a 9 de juliol de 1878, f. 174.

95. Ramon Bertran, balaire dels Romaní a Capellades, afirmava que «abuy a pujat lo hoy Rovira y ab lo muntador que an pujat a buscar bayetas. —Dit muntador ma dit que entre

es parlava de la posada en marxa d'una màquina a la fàbrica de Joan Jover i Serra a Gelida. Aquest prototip va començar a funcionar entre els mesos de maig i juny de l'any 1877.⁹⁶ El privilegi d'introducció fou registrat per Hijos de Romaní y Tarrés, de forma mancomunada amb altres paperers de la zona de Capellades i Gelida (Wenceslao Guarro, Antonio Serra y Sobrino i Juan Jover i Serra).⁹⁷ L'enginyer autor de la memòria era Francisco de R. Rojas, professor de física industrial a l'escola d'enginyers de Barcelona. El grup de fabricants havia comissionat Josep M. Camps per a realitzar les gestions d'aquest privilegi. El registre, presentat el 24 d'agost de 1877 i signat l'anterior dia 1 del mateix mes, es referia literalment a «un procedimiento en operación mecánica para la formación del papel en pliegos y con barbas, sustituyendo a los dos obreros, sacador y ponedor, empleados en la fabricación de papel de tina».⁹⁸

Com a resultat de l'experiència positiva del prototip italià instal·lat a Gelida, van començar a produir-se quatre màquines més als tallers Lerme y Cía. de Sant Martí de Provençals, empresa especialitzada en hidroextractors. Les quatre màquines anaven destinades, segons es desprèn de la comptabilitat, a la mateixa empresa Romaní, a Wenceslao Guarro, a Antonio Serra y Sobrino i a Cristóbal Vila e Hijo. Es té constància de la compra de planxes de llautó per a fer els depuradors de les màquines a l'empresa francesa L'Hullier (Vienne) per part del grup d'empresaris catalans. La fàbrica de Cal Violant, gestionada pels Romaní, es va anar preparant al llarg del 1878 per a acollir la primera màqui-

ell y un cosí seu que abien muntat 23 maquinas de fer paper». Uns quants dies després confessava que possiblement el muntador italià volia dir 3, i no 23 (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1877).

96. Ramon Bertran afirmava el 17 de juny de 1877 en relació amb la novetat mecànica: «[...] barem anar a Gelida per probar la maquina y que no astá per ara afinada y que contien que sera facil lo afinarla» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1877).

97. Inmediatament després, Cristóbal Vila e Hijo es va vincular al negoci. El 18 de juliol de 1878, Flocel Vila deia a Ramon que «veas si tendrías un o dos pliegos de papel de la máquina de Gelida, que los he dado, o perdido, los pocos que tenía, y me convendría ver algún pliego. Ya nos veremos esta noche, pues como campo fue a San Martín, supongo habrá noticias de las máquinas» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1878). De fet, l'aportació feta per Romaní a les diferents despeses era sempre una cinquena part. L'empresa de Vila començà a participar en les despeses un cop registrada la màquina.

98. OEPM, Privilegios de Invención e Introducción, núm. 5714.

na realitzada al taller barceloní.⁹⁹ Amb la finalitat de preparar-se, el personal tècnic de la fàbrica de Capellades havia visitat diverses vegades la fàbrica de Gelida. La primera màquina Picardo de Capellades, i dels Romaní, ja funcionava al començament del 1879. La posada en marxa del nou giny no fou fàcil¹⁰⁰ i es van haver de cercar nous proveïdors.¹⁰¹ Encara al final d'any es feien diferents obres relacionades amb el nou accionament (caldera de vapor i turbina). En els balanços de l'empresa del 2 de gener de 1880 aquesta màquina era valorada en 13.676,99 pessetes. El principal canvi respecte al model importat d'Itàlia fou que aquest era de fusta, mentre que la màquina fàbricada a Catalunya era de ferro. Poc després, aquest grup d'industrials van donar suport als treballs de Pere Vallès per a trobar un mecanisme que facilités el canvi de la tela mecànica en aquestes màquines.¹⁰²

L'impacte de la màquina fou important, però fins al principi de la dècada del 1880 les màquines Picardo eren poques. Els obrers encara es veien forts i van continuar amb un fort activisme.¹⁰³ El 1881 els indus-

99. Antoni Romaní afirmava al seu germà el 5 de novembre de 1878 que «Solá está en Martorell para cargar los efectos que nos faltan, los de la máquina ya los tenemos todos, se están haciendo actualmente las excavaciones del cuarto de la máquina para montar las tinas y al mismo tiempo se montarán los cilindros» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1878).

100. Marià Puigdemolas afirmava el 24 de març de 1879: «[...] he visto la máquina, opinando ahora como Vds., es decir que creo que las dificultades que en el principio se presentaron podrán trillarse». També hi va haver alguns problemes per causa de la factura presentada per Lerme (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1879).

101. Antonio Romañá e Hijo, de Capellades, proveïdor habitual de formes i baietes, afirmava encara a l'abril del 1879: «En breve tendré bayetas continuas para máquina» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1879).

102. La patent, registrada el 4 d'abril de 1881, consistia en la «construcción de moldes especiales para la fabricación de papel con destino a las máquinas con las cuales se fabrica el papel de barbas» (OEPM, Patentes de Invención, núm. 1514). El 27 de juny de 1884, Flocel Vila deia en una carta a Ramon Romaní, després d'anunciar que havia desmuntat la seva Picardo per manca de rendiment en el paper de fumar: «[...] no me hablen más de ese asunto: pues de hacerlo diría a Guarro que valdría más que me pagara la parte que le corresponde en el bombo de prueba que hizo Vallés» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1884).

103. Marià Puigdemolas deia als Romaní el 3 de juny de 1881 que «creo inútil hablarles de la huelga que según parece se iniciará hoy en alguna fábrica». El 12 d'octubre següent afirmava: «Parece que hay movimiento en sentido huelguista pero nada se trasluce todavía, sabiéndose tan sólo que hay frecuentes reuniones» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1881).

trials van pactar el tancament de les seves tines i alguns van anar a buscar operaris a Alcoi, Beseit o la Sénia.¹⁰⁴ La resposta dels Romaní fou la instal·lació d'una segona màquina a la seva fàbrica del Pas de l'Aigua. Els treballs per a muntar-la es van iniciar el mateix 1881¹⁰⁵ i a l'abril del 1882 ja funcionava. El taller encarregat de realitzar els treballs fou el d'Isidre Soteras, de Capellades, que havia participat en la posada en marxa de la màquina anterior. Soteras posseïa un taller fundat el 1860 que tenia una forta especialització paperera, especialment en la confecció de piles holandeses.¹⁰⁶ La nova màquina fou un èxit. Les visites a la fàbrica eren contínues, fins al punt que Antoni Romaní amenaçà de donar l'ordre «que cesen las romerías a la fábrica, todo el día es una peregrinación de envidiosos». Al setembre havien visitat la màquina algun industrial d'Alcoi, algun altre de la Sénia, etcètera. Com a resultat de l'èxit aconseguit, Soteras va rebre propostes per a fer més màquines, poc després de la posada en marxa de la segona màquina dels Romaní.¹⁰⁷ Cal destacar que el privilegi registrat el 1877 era per a cinc anys i expirava justament el 1882. Segons Manel Creus, «á pesar de tener Romaní y sus compañeros un privilegio de introducción por cinco años, no pusieron reparo alguno á que los demás fabricantes de papel a

104. Els Romaní van intentar contractar treballadors de la Sénia a través de l'empresa de Martí Martorell, conegut seu. El 4 de maig rebien la següent resposta: «[...] de este pueblo no es fácil que se encuentre ningún personal para la fabricación, porque tocante a los hombres ya han venido dos o tres veces de la parte esa de San Pedro de Riu de Vitlles y se han llevado todos lo quienes había no sólo en vaga sino que hasta de los ya estaban trabajando hasta de las estrazas» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1882).

105. Isidre Soteras, el propietari del taller on es va fer, deia el 6 de desembre de 1881: «Por lo relativo a la máquina van adelantando también los trabajos» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1881).

106. Miquel GUTIÉRREZ I POCH: *Tallers Soteras: 150 anys*, Capellades, Soteras, 2010.

107. Isidre Soteras deia el 22 de setembre: «Sabrà com diumenge passat se va presentar Massagué a demanar el preu d'una màquina i jo li vaig dir que no li podia donar perquè no ho sabia i que això ho havia de parlar amb vostès». El 23 d'octubre següent afirmava en una carta adreçada a Ramon Romaní que «també sabrà que se me ha presentat el Sr. Santiago Serra i ha parlat que vol fer una màquina de fer paper. Jo li he dit que vostès tenien privilegi i li he dit que els models eren de vostè i que jo no dispo-
soso sense permís de vostès. I ell m'ha dit del modo que estan travessant amb els treballadors és de necessitat el posar la màquina». Serra i els Romaní estaven enfrontats perquè el primer defensava l'opció de ferrocarril per Sant Sadurní i els segons defensaven la que passava per Martorell (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1882).

mano instalaran en sus molinos las máquinas cuyo modelos tantos dispendios les costara».¹⁰⁸ Les màquines Picardo foren opaques per a la hisenda espanyola fins el 1883. Així, l'empresa dels Romaní fou requerida el març del 1883 a proporcionar majors precisions sobre aquelles, atès «que es sumamente vago lo declarado».¹⁰⁹ Segons un observador aliè a l'empresa, aquestes màquines produïen seixanta mil fulls de paper al dia.¹¹⁰

Els anys següents Ramon Romaní va intentar millorar les màquines Picardo. A la segona meitat de la dècada del 1880, Ramon va impulsar una contínua experimentació en l'ús de les màquines Picardo per a fabricar paper de cigarreta. L'empresari estava advertint el dinamisme de la demanda d'aquest tipus de paper. També va estudiar la substitució dels llevadors per una màquina que, a més d'assecar mecànicament, setinés el paper mitjançant una calandra. El projecte procedia de L'Huillier, taller francès amb el qual, com s'ha vist, ja tenia relacions comercials. Ramon va fer un detallat estudi dels costos del sistema tradicional i del nou, i arribà a la conclusió «que costaría mucho más que con el sistema actual».¹¹¹

Una altra fita en aquest marc de canvi tècnic constant fou l'interès per conèixer millor la fabricació contínua.¹¹² Aquest objectiu es va sumar a la voluntat de fabricar cartró cuir i el cartró necessari per al setinat i els aprestos de teixits. Amb aquest objectiu va utilitzar el molí de la Bordeta els anys 1874 i 1875. Aquest projecte va fracassar, però Ramon Romaní va insistir i el 1886 activà els contactes internacionals per a obtenir suport tècnic i fabricar aquestes modalitats de cartró amb màquina con-

108. Manuel CREUS ESTHER: *Ramón Romaní Puigdemolas: Biografía*, p. 14.

109. El mateix Ramon Romaní remetia aquesta qüestió a Wenceslao Guarro (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1883). Flocel Vila afirmava en una nota sense datar de l'any 1883: «No puedo pasar más tiempo sin declarar la máquina de Bañolas, deseaba saber si son clasificadas ya dichas máquinas en la provincia de Barcelona» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1884). Poc després, el mateix Flocel Vila confessava a Ramon Romaní que havia desmuntat les seves màquines i que estaven en venda. Sembla que no s'ajustaven a les necessitats de la fabricació de paper de cigarreta, especialització de Vila.

110. *La Vanguardia*, any XII, núm. 3.346 (2 de setembre de 1892), p. 1.

111. MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1882.

112. Al final del setembre del 1882 s'estava planificant l'anada a Girona d'una de les persones de confiança dels germans Romaní per a visitar algunes fàbriques de paper continu (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1882).

tínua. El 1887 havia adquirit un molí a la Riba, fins llavors propietat de la família Carbó. En el procés d'assajos, tant a Capellades com a la Riba, fou fonamental la participació del seu cunyat, Joan Serriñá i Masferrer. Els coneixements tècnics per a la fabricació contínua de cartró cuir van procedir d'Hyppolite Piqués, recomanat per una empresa suïssa. Piqués va treballar a la Riba entre l'abril i l'agost del 1887. Acabada la seva feina, H. Piqués va anar a treballar a Papeteries des Arches (Vosges), a França. L'adequació de la fàbrica ribetana fou realitzada per manyans, paletes i fusters de Capellades. La màquina era de segona mà i havia estat nou anys sense funcionar.¹¹³ Finalment, la nova instal·lació es va posar en marxa el 16 de març de 1888. En la matrícula industrial de la Riba apareix com a «Fábrica de cartón ordinario procedimiento continuo de un metro de ancho».¹¹⁴ Però les experimentacions i dificultats van continuar durant tot l'any. El mateix Ramon Romaní parlava el 5 d'agost de 1888 «de nuestros ensayos infructuosos». Les dificultats van fer que H. Piqués retornés a la Riba en diferents ocasions el 1888 i el 1890. Manel Creus va afirmar que «larga fué la época de las pruebas por falta de conocimientos y práctica en los operarios, pero la constancia de Romaní triunfó».¹¹⁵ Una de les dificultats inicials fou el poc rendiment del maquinista. Ramon Romaní va activar llavors els seus contactes per a cercar-ne un de nou a Girona (li fou molt útil J. Capdevila, industrial propietari d'una fàbrica a Sant Joan les Fonts) o al Catllar. La fructificació d'aquest projecte va obrir una nova especialització de l'empresa de Ramon Romaní.

LA LLUITA PEL FERROCARRIL: LA NECESSITAT DE SORTIR DE L'AÏLLAMENT

Ramon Romaní i Puigdengolas va tenir un paper destacat en la lluita de l'Anoia per una connexió ferroviària. En el seu cas, pretenia estimular el desenvolupament de la indústria paperera. Antoni Romaní i Tarrés, el seu pare, va formar part del grup impulsor del pas d'alguna de les grans línies per l'Anoia. Fracassat aquest projecte, la solució era la connexió d'una línia secundària amb alguna d'aquestes grans línies. La vinculació dels germans

113. Els saïals de la màquina de la Riba, i també els de les de Capellades, provenien de la fàbrica de Josep Verdú, d'Alcoi.

114. AMLR, caixa 78, matrícula industrial 1895-1896.

115. Manuel CREUS ESTHER: *Ramón Romaní Puigdengolas: Biografía*, p. 15.

Romaní i Puigdemongolas a aquest propòsit fou ben primerenca, ja que formaven part dels subscriptors de capital de l'empresa que es va gestar al començament de la dècada del 1860 per a construir un ferrocarril d'Igualada a Sant Sadurní. El 9 de maig de 1863, Marià Puigdemongolas comunicava als seus nebots que «en ésta estamos aguardando con impaciencia la aprobación de nuestro ferrocarril por el Senado».¹¹⁶ La societat Hijos de Antonio Romaní y Tarrés va participar en la constitució de la societat Ferrocarril de Sant Sadurní amb un total de deu accions, cosa que es va fer el 15 de febrer de 1864 a Igualada. La decisió de constituir l'empresa s'havia pres el 25 de juliol de 1862. De tota manera, el protagonisme dels Romaní fou inferior al del seu oncle Joan Romaní i Massana o al del seu cosí Francesc Romaní i Puigdemongolas, que va tenir un paper destacat en la iniciativa. Les obres de la nova línia es van iniciar simbòlicament l'1 de novembre de 1863. Les negociacions foren conduïdes a Madrid pel president de la Junta, Miquel Catarineu, acompanyat per Francesc Romaní. Durant l'any 1864 es van produir diferents canvis organitzatius, com ara la formació d'una nova junta,¹¹⁷ però la manca de líquid va frenar el projecte. El 22 de maig de 1865 s'anuncià la represa de les obres per al dia 25, fet que es va celebrar amb «la solemnidad que requiere su importancia».¹¹⁸ L'esplanació, ja iniciada a Capellades i la Pobla de Claramunt, es va interrompre definitivament aquell any. L'origen de l'aturada de les obres era doble: la resistència dels propietaris a cedir les terres afectades abans de ser indemnitzats i la negativa dels accionistes a fer nous desemborsaments. La reactivació dels treballs va quedar avortada pels motius anteriors i per l'ensorrament a la borsa dels valors ferroviaris a la primavera del 1866.¹¹⁹ Després de no reunir el quòrum necessari en una reunió convocada el 29 d'agost, la junta general extraordinària del 26 de setembre de 1867 va resoldre la dissolució de la companyia.¹²⁰ El Govern va declarar rescindida

116. MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1863.

117. En la nova junta hi havia alguns membres de l'oligarquia paperera de Capellades. El principal exemple era Jaume Ferrer i Roca. També hi participava l'important financer Joan Jover i Serra, igualadà establert a Barcelona i fill d'una capelladina de la família Serra, una de les més destacades de l'oligarquia paperera de la vila (Pere PASCUAL I DOMÈNECH: *Los caminos de la era industrial*, p. 337).

118. AMC, correspondència, 1865, signatura topogràfica 943.

119. Pere PASCUAL I DOMÈNECH: *Los caminos de la era industrial*, p. 257-262.

120. Segons una acta notarial, la societat feia temps que tenia dificultats, però havia continuat esperant rebre algun ajut del Govern. En no aconseguir-lo, es va pactar la dissolució, ja que no podia realitzar el capital social, atès l'estat general del crèdit: «[...]

la concessió i va nomenar quatre liquidadors, entre els quals figuraven els capelladins Santiago Serra i Crusells i Jaume Ferrer i Roca.

La connexió ferroviària d'Igualada i Capellades es va veure frenada durant una bona colla d'anys. Únicament el 1878 es van recuperar els estudis de la línia a Sant Sadurní sota l'estímul de Manuel Camacho Fernández i Mariano Carreras, ambós madrilenys. En aquest cas, ja es tractava d'un ferrocarril «econòmic» (de via estreta). Camacho aspirava a ocupar l'escó al Congrés dels Diputats assignat al districte d'Igualada, i ho aconseguí en ésser elegit diputat del partit conservador. Es va acordar sol·licitar el permís a la Diputació i obligar el concessionari a construir els camins necessaris per a connectar els pobles no beneficiats directament pel pas del tren.¹²¹ El 5 de maig de 1880 es va fer a l'Ajuntament d'Igualada una reunió per a fixar les quantitats que havia de satisfer cadascun dels pobles. Les dues principals aportacions eren la d'Igualada, de vuitanta mil pessetes, i la de Capellades, de quinze mil.¹²² A aquest efecte es va nomenar una comissió que havia d'activar l'inici de les obres. El gener del 1881 diferents accionistes de la companyia es preguntaven per què no havien rebut explicacions sobre la destinació del capital desemborsat.¹²³ Era obvi que la situació econòmica del projecte era negativa.

A causa dels problemes, es va plantejar un altre projecte consistent a connectar Igualada amb el ferrocarril que anava de Tarragona a Martorell.¹²⁴ La iniciativa fou impulsada per Pere Bové i Sebastià Artés¹²⁵ i

pues si cuando se realizara en mitad que lo forman las acciones que hasta hoy no tienen cubiertas todas el veinte y cinco por ciento, nos veríamos imposibilitados de efectuarla de la otra mitad puesto que debe verificarse con la emisión de obligaciones, cuyos valores están cotizándose con enorme pérdida» (AHPB, Ferran Ferran, 1869 (I), f. 141).

121. AMC, actes del Ple Municipal, vol. 4 (1874-1880), 8 de febrer de 1880.

122. AHCA, lligalls, 1880, 404.1, Ferrocarrils.

123. *La Colmena de Igualada*, any II, núm. 35 (2 de gener de 1881), p. 6.

124. El 20 de febrer de 1881 s'anunciava que «será rectificada convenientemente desde Capellades, a fin de que pase la línea por Piera y termine en Martorell» [*La Colmena de Igualada*, any II, núm. 43 (20 de febrer de 1881), p. 3].

125. L'impulsor de la idea fou Pere Bové i Montseny. El traçat proposat fou el següent: la Pobra de Claramunt, Capellades, Vallbona, Piera, Masquefa, la Beguda Alta, la Beguda Baixa i Sant Esteve Sesrovires (AHPB, Adrià Margarit, 1882, vol. 3, f. 469). *La Colmena de Igualada* anunciava que *La Gaceta* de Madrid havia publicat l'autorització a Pere Bové per a fer els estudis [*La Colmena de Igualada*, any I, núm. 21 (19 de setembre de 1880), p. 6]. El projecte es justificava amb el fet que «el ferrocarril se construya con capitales propios [...], el ser la línea más corta y más directa, ofreciendo por lo tanto mayor economía» [*La Colmena de Igualada*, any II, núm. 40 (30 de gener de 1881), s. p.].

estava liderada per un nucli de la burgesia industrial anoienca articulada per Bartomeu Godó. En el grup impulsor van tenir un paper protagonista certs industrials paperers, com ara Ramon Roca¹²⁶ i, molt especialment, Ramon Romaní. Un tercer personatge amb vincles paperers fou Francesc Xavier de Franch.¹²⁷ El 21 de gener de 1881 s'havia format una comissió en la qual participaven els dos primers, Romaní com a secretari i Roca com a vicepresident. El president era Eusebi Castells, el vice-secretari Bartolomé Godó i els vocals Antoni Almirall i Ramon Catarineu. L'Ajuntament de Capellades va nomenar com a representants a la Junta General els regidors Antoni Romañá i Josep Torrecasana, juntament amb els contribuents Marià Puigdemolas (l'oncle de Ramon) i Josep Santacana.¹²⁸ En acabar l'assemblea feta a Igualada al febrer, s'evidenciava el suport dels ajuntaments d'Igualada i de Capellades al projecte de Martorell. Com a resultat, es va enviar a Ramon Romaní, en qualitat de membre de la Junta Directiva, un telegrama signat per l'alcalde d'Igualada en el qual es deia que els propietaris de «San Esteban, Masquefa, Piera, Vallbona y Capellades» únicament volien cedir els seus terrenys al projecte de Bové i Artés.¹²⁹ La polèmica i els enfrontaments entre els partidaris del tren de Sant Sadurní i els del tren de Martorell estaven servits.¹³⁰ El 24 de maig de 1881 l'Ajuntament d'Igualada havia pres la determinació de fer efectiva la suma del capital necessari per a indemnitzar els afectats per «la construcció del ferro-carril de ésta a Martorell».¹³¹ Ramon Romaní es trobava, juntament amb Ramon Roca i Eusebi Castells, entre els signants d'una carta adreçada a Camacho en la qual se li proposava que es fes una reunió oberta al públic per a explicar

126. Ramon Roca era el nebot d'Antoni Serra, l'arrendatari de Cal Manel, molí situat també al Pas de l'Aigua, com el dels Romaní.

127. Francesc Xavier de Franch fou diputat provincial per Igualada i era propietari d'un molí paperer a Capellades (Cal Castells) que havia heretat per via materna.

128. AMC, actes del Ple Municipal, vol. 5 (1881-1886), 29 de maig de 1881.

129. *La Vanguardia*, any I, núm. 283 (2 d'agost de 1881), p. 8.

130. Fins i tot una publicació del prestigi de *La Gaceta de la Industria* va intervenir a favor del projecte de Martorell, negant la dificultat que podien representar les rampes [*La Colmena de Igualada*, any II, núm. 42 (18 de febrer de 1881), p. 1-2]. Un partidari del tren de Sant Sadurní d'Anoia deia que, en el projecte de Martorell, la situació de l'estació al bosc de Cal Manel era molt poc avinent, ja que «alló de que cuan molts sentirán —Capellades, un minuto— treguin lo cap y no puguin veurer mes que'l pont de la Riera y l'hostal de l'Oлива» (MMPC, Història de Capellades 2, Ferrocarrils).

131. *La Colmena de Igualada*, any II, núm. 46 (5 de juny de 1881), p. 5.

els projectes.¹³² Aquest enfrontament, especialment agitat durant l'any 1881,¹³³ va estar polaritzat a Capellades per Ramon Romaní i Santiago Serra. Ramon Roca es referia als seus oponents com «los cojos o sea de dalt» que s'estaven mobilitzant per a realitzar un acte a Capellades a la segona meitat del maig del 1881.¹³⁴ Els rumors sobre els èxits de l'una o l'altra opcions eren continus. Marià Puigdemolas afirmava el 30 de gener de 1882: «Las gentes de Serra sin dar señales de vida».¹³⁵ Vist el fracàs del projecte de Camacho, Serra va aconseguir la concessió al començament del 1882¹³⁶ i el 14 de febrer ja va registrar notarialment la companyia anomenada Ferrocarril Central de Cataluña. Però no va poder reunir els diners per a legalitzar la concessió i això va fer que s'anul·lés el 23 d'abril de 1884. Aquest fracàs fou l'origen de les creixents dificultats financeres de Santiago Serra i la seva família, que van liquidar tot el seu patrimoni a Capellades anys després. Paral·lelament, el 10 d'agost de 1882 es va publicar a la *Gaceta de Madrid* la concessió del ferrocarril de Martorell.

132. *La Vanguardia*, any I, núm. 283 (2 d'agost de 1881), p. 7-8.

133. Marià Puigdemolas ho deixava clar als seus nebots en una carta del 6 de febrer de 1881 on comentava que Serra havia fet confidències al «Casino» de Capellades a «Mingo-Sangra, el notario y el Viñas (Bota)». Sangra era Francesc Soteras i Ferrer, industrial i propietari capelladí. Quan fa referència al notari, es refereix a Frederic López i Bastús, titular de la notaria de Capellades entre els anys 1868 i 1883. Pere Viñas era propietari d'una fàbrica de filatura a Cabrera d'Anoia i tenia interessos en un molí paperer a Subirats. Viñas havia estat soci el 1860 de Joaquim Serra i Franch, capelladí i financer important, en la posada en marxa del molí esmentat abans. També havia estat associat amb altres membres de la família Serra en la raó social Serra y Viñas, creada el 1856. En canvi, Puigdemolas creia que Emili Santacana, important propietari de Sant Joan de Mediona establert a Capellades, i l'alcalde Pau Miquel i Barral, *el Mata*, membre conspicu de l'oligarquia paperera i gestor d'un molí paperer, estaven a favor del projecte de Martorell. L'adscripció posterior de Santacana a la Junta General del ferrocarril demostra l'encert de Puigdemolas (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1881).

134. Carta datada el 16 de maig de 1881, però que es conserva en el lligall del 1884 del fons de Cal Violant (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1884).

135. MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1882.

136. Miquel TÉRMENS I GRAELLS: «El ferrocarril a Igualada: la lluita pel progrés (1852-1893)», *Miscellanea Aqualatensis*, núm. 3, p. 233-235. El paperer capelladí era llavors diputat provincial (va ocupar aquest càrrec entre els anys 1875 i 1877 i, en un segon mandat, entre el 1880 i el 1882) (Pere GABRIEL: «Entre liberals i conservadors: 1880-1898», a Borja de RIQUER (dir.) *Història de la Diputació de Barcelona*, vol. I, Diputació de Barcelona, 1987, p. 271).

El camí va quedar lliure per al projecte de Martorell. El grup de paperers esmentat abans va estar present en la constitució el 1882 del Ferrocarril Económico de Igualada a Martorell.¹³⁷ I aquell mateix any s'iniciaren les obres. Els problemes de la concessió d'Artés també foren recurrents. Al maig del 1883 Ramon Romaní ocupava el càrrec de director gerent de la companyia de forma accidental. Finalment, les obres es van suspendre en el marc de l'esclat de la bombolla especulativa de la Febre d'Or. Així, amb motiu de la inauguració de la línia, s'afirmava: «en 1884, quedaron paralizados los trabajos del ferrocarril».¹³⁸ Al principi del 1885 Marià Puigdemolas, oncle de Ramon, deia: «Siento mucho las malas noticias sobre el ferrocarril cuando todos esperabamos que con el cambio de personas en la dirección mejoraría el estado de la atonía que hace algunos meses se observa».¹³⁹ El mateix Puigdemolas encara escrivia a Ramon el 30 de gener de 1887 que «vuelven a soplar vientos favorables al ferrocarril, pero a mi no me inspiran gran confianza».¹⁴⁰ Amb l'objectiu de finalitzar les obres, l'any 1887 es va formar una comissió composta per quatre regidors i trenta persones de coneguda representativitat. Per a formar part d'un grup restringit foren nomenats el dia 27 de novembre Antoni Massagué i Romaní, cosí de Ramon, i Pau Miquel i Barral.¹⁴¹ Una de les solucions per a poder finalitzar l'obra fou l'emissió d'obligacions.

El projecte va obtenir tres pròrrogues i, finalment, el 1890 es van iniciar les obres de forma definitiva. Després d'un intent fallit de venda, al començament del 1891 va adquirir la concessió una companyia de capital belga amb seu social a Lieja: la Compagnie du Chemin de Fer Central Catalan. El preu de rematada fou de quatre-centes mil pessetes, malgrat que la seva valoració era d'1.639.620 ptes.¹⁴² Aquesta companyia fou la que va dur a terme el projecte. A les onze del matí del 27 de novembre de 1892 va arribar el primer tren a l'estació de Capellades, situada a unes desenes de metres de la fàbrica de Ramon Ro-

137. Ramon Romaní i Puigdemolas i Ramon Roca Colí tenien cadascun dues-centes accions. Ramon Roca era vicepresident de la Junta Directiva i Ramon Romaní Puigdemolas era vocal secretari [AHPB, Adrià Margarit, 1882 (III), f. 469].

138. *La Vanguardia*, any XIII, núm. 3676 (30 de juliol de 1893), p. 5.

139. MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1885.

140. MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1887.

141. AMC, actes del Ple Municipal, vol. 6 (1887-1891), 27 de novembre de 1887, i AHCA, Lligalls, 1887, 442.10, Ferrocarril.

142. Miquel TÉRMENS I GRAELLS: «El ferrocarril a Igualada», p. 240.

maní,¹⁴³ i el 29 de desembre arribà el primer a Igualada. Però la inauguració oficial no es va materialitzar fins el 29 de juliol de 1893. En aquest viatge hi anaven diferents autoritats, entre les quals hi havia Ramon Romaní, com a president del Foment del Treball Nacional, i Frederic Rahola, secretari de l'entitat.¹⁴⁴

LA VIDA ASSOCIATIVA DE RAMON ROMANÍ I PUIGDENGOLAS: POLÍTIC, MEMBRE DE L'ATENEU I DIRIGENT EMPRESARIAL

Ramon Romaní era políticament conservador i també era creient, tot i que estava lluny de les posicions ultramuntanes.¹⁴⁵ La seva reticència als partits va fer que no s'involucrés directament en la política. Ramon Romaní provenia de famílies amb un passat liberal. Molts familiars seus van participar en el consistori de Capellades en moments d'hegemonia liberal¹⁴⁶ o van formar part de les milícies nacionals (a Capellades,¹⁴⁷ a Barcelona,¹⁴⁸ etc.). La progressiva polarització política i social va portar els Romaní, com una part important de la burgesia catalana, a prop del liberalisme moderat. Ho exemplifica el fet que Antoni Romaní i Tarrés va haver d'abandonar Barcelona del final d'agost al començament de novembre del 1843 amb motiu de la Jamància.¹⁴⁹

143. Aquest acte fou realment concorregut. Segons *La Semana de Igualada* hi van assistir tres mil persones [*La Semana de Igualada*, vol. III, núm. 126 bis (4 de desembre de 1892), p. 2].

144. El tren va passar per Capellades cap a les 15:57 hores i es va aturar cinc minuts (AMC, correspondència, 1893, signatura topogràfica 971).

145. Les cartes creuades amb el seu oncle Marià Puigdengolas deixaven clara la llunyania respecte a Josep Puigjaner, un dels principals representants de la dreta ultramuntana de Capellades i molt proper tota la seva vida al carlisme.

146. Joan Romaní i Massana, el seu oncle i pare de Francesc Romaní i Puigdengolas, ja fou membre del grup de compromissaris que van triar l'Ajuntament capelladí durant el Trienni Constitucional. Fou membre de l'Ajuntament de Capellades des del 1840 i va arribar a l'alcaldia el gener del 1846.

147. Joan Romaní i Massana durant el Trienni Constitucional era membre de les milícies voluntàries. L'abril del 1842 era el capità de la segona milícia nacional de la vila.

148. Antoni Romaní i Tarrés, pare de Ramon Romaní, el 1840 formava part del quart batalló de les milícies nacionals [*El Constitucional* (Barcelona), núm. 221 (29 de gener de 1840), p. 4].

149. El 7 d'octubre de 1843 afirmava des del seu retir de Martorell en una carta enviada a Antonio G. Quijano de Cadis que «hace unas cinco semanas que por causa de las tur-

Francesc Romaní i Puigdemolas deia al seu oncle Antoni Romaní el 13 de maig de 1849: «Me alegraré les probian les festas en honor del General». El futur jurista es referia a la celebració a Barcelona de la finalització de la Guerra dels Matiners, liderada pel llavors capità general de Catalunya Manuel Gutiérrez de la Concha (marquès del Duero), militar vinculat al liberalisme moderat.¹⁵⁰ L'única excepció fou la del seu oncle Marià Puigdemolas, qui semblava més proper a posicionaments progressistes.

Com altres liberals conservadors catalans, durant els darrers anys de la seva vida el seu posicionament polític va ser proper al naixent catalanisme. Així, s'afirmava d'ell que, «catalán ante todo, sentía por nuestra querida región y por su lengua grandes amores, no fundados en hiperbólicas superioridades, sino en hechos reales y positivos hijos de sus profundos estudios, de sus abundantes lecturas y del gran conocimiento de los hombres, de las instituciones y de las cosas de esta tierra [...] Entendía que nuestro idioma debía cultivarse con cariño, sin menospreciar el estudio del español [...] y que Cataluña tenía derecho á mayor libertad de acción por su cultura y riqueza de la que en la actualidad dispone».¹⁵¹ Aquesta militància catalanista ve avalada per una afirmació de Sebastià Farnés, advocat i publicista catalanista que, referint-se a la tasca de Romaní com a investigador, afirmava que «havia entrat de ple en l'ideal catalanista, y tots los treballs los escribia en català».¹⁵² La proximitat al moviment catalanista era reconeguda per Artur Osona, que li remetia la subscripció a *La Renaixensa* el 10 de desembre de 1881 tot afirmant que «confiat en l'interés que V's pren per tot lo que's refereix a Catalunya, me prench la llibertat de ferli enviar desde avuy la suscripció de *La Renaixensa*». Justament el 1881 aquesta publicació va assolir una periodicitat diària. En aquest sentit, cal recordar la proximitat personal de Ramon Romaní amb el seu cosí Francesc Romaní i Puigdemolas, un dels pares del catalanisme polític. També uns quants dels seus amics íntims de Capellades eren propers al Centre Català. Un exemple d'això fou Joan Soler, metge i president del Centre el 1893, amb qui Ramon Romaní

bulencias de Barcelona fuéme preciso alejarme de ella, abandonando mi casa y mis intereses» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1843).

150. MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1849.

151. Manuel CREUS ESTHER: *Ramón Romaní Puigdemolas: Biografía*, p. 8-9.

152. Sebastià FARNÉS: «D'ací y d'allà», *Lo Pensament Català*, núm. 22 (10 de setembre de 1900), p. 182.

mantenia una estreta relació. Fins i tot l'empresari capelladí es va presentar a les eleccions del Congrés dels Diputats del 27 de març de 1898 sota l'etiqueta de catalanista pel districte d'Igualada. Però els resultats foren ben pobres: a Capellades va tenir 8 vots, enfront dels 261 de Josep Balcells Cortada, liberal que finalment va obtenir l'escó. Malgrat tot, també mantenia una gran complicitat, com ja s'ha vist, amb membres de la família Godó, líders del partit liberal al districte electoral d'Igualada.

La seva vida «política», la va fer a través de la participació en diferents associacions barcelonines. Entre totes, destaca l'Ateneu Barcelonès, per la seva intensa intervenció en les activitats de l'entitat.¹⁵³ Ramon ja formava part, des del 1865, de l'Ateneu Català, origen de l'anterior i fundat el 1860.¹⁵⁴ En aquesta institució es trobava amb el seu germà¹⁵⁵ i el seu cosí Francesc Romaní i Puigdengolas (soci des del 4 de desembre de 1860). Ramon va mantenir tota la vida una forta vinculació a l'Ateneu Barcelonès.¹⁵⁶ Entre els seus companys més sovintejats a l'Ateneu es pot esmentar el seu amic íntim, i també paperer, Flocel Vila.

Una altra entitat en la qual participà activament fou l'Asociación de los Amigos de los Pobres, de la qual fou membre de la Junta Delegada. En relació amb això, a la seva fàbrica del Pas de l'Aigua, a Capellades, va recollir-hi nens i persones sense recursos. Manel Creus afirmava que «en su fábrica de Capellades sostenía una legión de inválidos que la equiparaban á un benéfico asilo».¹⁵⁷ Els darrers anys de la seva vida es va dedicar a la creació d'una casa d'invàlids en favor de l'associació esmentada.

153. Anys després de la seva mort, es recordava la seva participació en la vida de l'Ateneu en els termes següents: «En las peñas del Ateneo Barcelonés y en otras sociedades, se recuerdan y se añoran aquellas charlas familiares de Romaní, aderezadas con delicadas sátiras, durante las cuales ponía de manifiesto, sin pretenderlo, sus múltiples y hondos conocimientos», *Revista Ilustrada Jorba*, vol. XV, núm. 171 (desembre de 1923), p. 89.

154. Jordi CASASSAS I YMBERT: *L'Ateneu Barcelonès: Dels seus orígens als nostres dies*, Barcelona, Edicions de la Magrana i Ajuntament de Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1986, p. 29-35.

155. Antoni Romaní va rebre el 14 de desembre de 1869 una carta del president de l'Ateneu Català en la qual queda clar que era membre de la Junta Directiva de l'entitat (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1869).

156. En una carta autògrafa datada l'11 d'agost de 1879, Ramon Romaní diu: «No faltará animación esta noche en el Ateneo, pues hemos de discutir la contestación al oficio de la Junta» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1879).

157. Manuel CREUS ESTHER: *Ramón Romaní Puigdengolas: Biografía*, p. 22.

Però, sens dubte, la seva participació més destacada en el teixit associatiu català procedeix de la seva adscripció a les patronals. El 1878 els germans Romaní formaven part de l'Institut Industrial de Catalunya.¹⁵⁸ Aquesta agrupació empresarial es va fusionar el 1879 amb el Fomento de la Producción Nacional. El juny del 1878 l'empresa dels Romaní va pagar la quota de soci de les dues associacions fusionades. El resultat fou l'Institut del Fomento del Trabajo Nacional. Ramon Romaní va ocupar diferents càrrecs directius en aquesta patronal i va formar part de la seva Junta durant bona part de la dècada del 1880.¹⁵⁹ Com a membre de la Junta fou cosignant d'un escrit del 9 de maig de 1881 en contra del tractat comercial amb els britànics per a afavorir les exportacions espanyoles de vi. El 1881 fou nomenat vocal de la Junta Directiva que va organitzar el Museu d'Arts Industrials. El 1882 fou comissionat per a oposar-se a l'aprovació del tractat comercial signat amb França. El 1885 fou nomenat president de la Secció Vuitena de la Comissió Aranzelària del Foment, càrrec que va utilitzar per a pressionar a favor de la derogació de la base cinquena de l'aranzel, que preveia la progressiva reducció d'aquest per als béns importats. I el 1886 va entrar a formar part de la Comissió d'Informació i Valoracions. La seva participació també fou destacada en els preparatius de l'Exposició Universal de Barcelona del 1888.

L'Institut del Fomento de la Producción Nacional i el Fomento de la Producción Española es van fusionar el març del 1889 i van passar a anomenar-se Fomento del Trabajo Nacional. Ramon Romaní va continuar ocupant-hi càrrecs directius. Anys després, s'afirmava de Ramon que «se hallaba [...] tan identificado, que, sin darse cuenta, la personificaba á los ojos de propios y extraños pues allí donde estaba D. Ramón se veía el Fomento».¹⁶⁰ Romaní va formar part del comitè organitzat pel Foment per a assistir a l'Exposició Universal de París del 1889 i fou membre numerari de la Junta Consultiva del Foment per elecció unànime el març del 1889. El 1890 fou escollit vocal de la seva Junta Directiva. El febrer del 1891 fou designat per a estudiar l'exportació a les Antilles

158. Francesc Romaní i Puigdemongas, el seu cosí, ja era membre de la secció de paper de l'Institut Industrial de Catalunya el 1851. El llavors president d'aquesta secció era el també capelladí Jaume Ferrer i Roca (Roser SOLÀ I MONTSERRAT: *L'Institut Industrial de Catalunya i l'associacionisme industrial des de 1820 a 1854*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, col. «Biblioteca Abat Oliba», núm. 186, p. 369).

159. *La Patria Catalana*, vol. II, núm. 8 (27 de març de 1881), p. 110.

160. *Revista Ilustrada Jorba*, vol. XV, núm. 171 (desembre de 1923), p. 90.

i les Filipines.¹⁶¹ En la Junta elegida el febrer del 1893 fou nomenat membre de la Comissió de Propaganda i posteriorment el dia 16 del mateix febrer en fou proclamat president, en successió de Josep Sert. Durant el seu primer any en el càrrec, es va dedicar a la millora dels estatuts i de la seu central del Foment (que finalment es va inaugurar el 1899). Un dels eixos de la seva actuació fou lluitar contra els diferents tractats comercials que rebaixaven els drets aranzelaris exigibles a les importacions. Especialment significatiu fou un acte d'homenatge a Manel Duran i Bas celebrat el 5 de novembre de 1894 al Foment. Aquesta sessió, presidida pel mateix Ramon Romaní, situava Duran i Bas com a representant del grup proteccionista que es va oposar «á los ruinosos tratados de comercio concertados con Alemania, Austria-Hungría é Italia».¹⁶² Romaní va pronunciar un discurs en el qual va recordar la forma desafortunada de «los antecedentes de la campaña contra los tratados concertados por el Gobierno». En aquest marc, Ramon Romaní va signar un telegrama «con motivo noticias haberse turbado orden en la isla de Cuba, que como siempre está incondicionalmente al lado del Gobierno para mantener la integridad de la patria».¹⁶³ Encara a l'inici del 1895 i com a president del Foment, va signar un altre telegrama adreçat al ministre d'Ultramar en el qual afirmava que la institució que presidia «epresa vucencia profunda alarma que infunde la proyectada reforma arancelaria en las Antillas ante el temor que se impongan derechos a productos peninsulares o se rebajen derechos para los extranjeros».¹⁶⁴ Un altre dels centres d'interès de l'actuació de Ramon Romaní com a president del Foment fou la qüestió fiscal. El juny del 1893 presidia una comissió de la patronal catalana que va visitar el governador civil amb l'objectiu de protestar per un nou arbitri introduït per l'Ajuntament de Barcelona que gravava determinades matèries primeres (com la sosa càustica, el sulfat d'alúmina, etc.).¹⁶⁵ També va presidir una reunió de les associacions de propietaris de l'Eixample (dret, esquerre i de Gràcia) que pretenia la rebaixa de la contribució urbana.¹⁶⁶

161. La comissió del Foment va passar bona part del maig del 1891 a Madrid, on els havien de rebre el ministre d'Ultramar, Antonio M. Fabié, i el president del Consell de Ministres, Antonio Cánovas del Castillo, (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1891).

162. *La Vanguardia*, any XIV, núm. 4138 (6 de novembre de 1894), p. 5.

163. *La Dinastía*, any XI, núm. 4724 (2 de maig de 1893), p. 1.

164. *La Dinastía*, any XIII, núm. 5319 (4 de gener de 1895), p. 3.

165. *La Vanguardia*, any XIII, núm. 3644 (29 de juny de 1893), p. 3.

166. *La Vanguardia*, any XIII, núm. 3563 (9 d'abril de 1893), p. 2.

L'activisme empresarial de Romaní, mentre va ser president del Foment, va culminar amb l'organització de la Liga Nacional de Productores, creada com a resposta al tractat signat amb Alemanya i originada en el míting celebrat a Bilbao el 9 de desembre de 1893.¹⁶⁷ Romaní no hi va assistir, però hi va enviar una llarga adhesió telegràfica en qualitat de president de la patronal catalana.¹⁶⁸ La comissió catalana fou encapçalada per un delegat especial del Foment: Joan Sallarès i Pla. L'11 de desembre de 1893 Romaní fou elegit membre de la junta interina de l'entitat que a partir de llavors s'havia d'anomenar Liga Nacional de Productores (LNP).¹⁶⁹ Finalment, el 7 de febrer de 1894 se celebrà l'assemblea fundacional de la LNP. L'estructura, fortament inspirada en el Foment, no era del gust de la Liga Vizcaína de Productores, cosa que va generar unes tensions que van impedir que els representants de la patronal catalana ocupessin els seus càrrecs. El desacord a Catalunya va quallar en la creació, el maig del 1894, de la Liga de Productores del Principado de Cataluña (LPPC), encapçalada per Josep Zulueta. La LPPC va intentar assumir la representativitat de la LNP a Catalunya, va trencar les relacions amb el Foment i fins i tot alguns membres es van donar de baixa d'aquest i van passar a la nova entitat. Des de la LNP es va intentar frenar la voluntat de Ramon Romaní d'anar a Madrid i ocupar la seva presidència.¹⁷⁰ A la tardor del 1894 es va intentar la reorganització de la LNP, presidida pel biscaí Pablo Alzola.¹⁷¹

167. Inicialment estava previst que l'acte es realitzés a Barcelona, però l'atemptat anarquista del Liceu el 7 de novembre de 1893 i la declaració de l'estat de setge ho van impedir [Jordi PLANAS: «La Lliga de Productors del Principat de Catalunya i els interessos agraris (1894-1898)», *Recerques*, núm. 47-48 (2003-2004), p. 160].

168. En aquesta adhesió telegràfica, Romaní afirmava: «Los tratados de Alemania é Italia son golpe mortal contra obra arancelaria nacida de amplias informaciones de 1887 y 1890, que nadie puede derribar sin atentar contra régimen de gobierno del país» (*Meeting-Protesta contra los tratados de comercio celebrado en Bilbao el día 9 de diciembre de 1893*, Bilbao, Imprenta de la Casa de la Misericordia, 1894, p. 194).

169. Romaní, a més de la representació del Foment del Treball Nacional, també tenia la del Gremi de Fabricants de Sabadell, la de l'Institut Industrial de Terrassa i la de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (Ignacio ARANA PÉREZ: *La Liga Vizcaína de Productores y la política económica de la Restauración, 1894-1914: Relaciones entre el empresario y el poder político*, Bilbao, Caja de Ahorros Vizcaína, 1988, p. 234).

170. Ignacio ARANA PÉREZ: *La Liga Vizcaína de Productores*, p. 238.

171. Encara el 26 de novembre de 1894, Joan J. Clot, llavors secretari general de la LNP, afirmava en una carta adreçada a Romaní: «Tan luego como el Sor. Alzola salga de aquí es indispensable que haya quien le reemplaze en la Presidencia, porque de no ser así me vería en el caso de dimitir» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1894).

Fruit d'aquest impuls, el desembre d'aquell any es va constituir la junta directiva definitiva, presidida, com corresponia, per Romaní.¹⁷² Tot i així, hi va haver intents de potenciar una altra candidatura en favor de Pelegrí Marquès.¹⁷³ Com a president de la LNP fou rebut per Práxedes Mateo Sagasta, llavors president del Govern, el 13 de novembre de 1894.¹⁷⁴ Els moviments per a substituir Romaní al capdavant de la LNP es van activar al començament del 1895, quan es discutia la reforma aranzelària de les colònies antillanes i filipines. Les maniobres foren especialment intenses des de la Liga Vizcaína de Productores i la Liga de la Industria Guipuzcoana. La LPPC també hi va tenir un paper destacable. Es va fer circular un telegrama signat per Ferran Alsina, un alt càrrec de la LPPC, on es posava en dubte la capacitat de Romaní per a ocupar el càrrec. L'industrial paperer va rebre una carta datada el 26 de febrer de 1895 en la qual Román Oriol, directiu de la LNP, afirmava que «no debe V. dudar de que si la referida cuestión envolviese agravio para la persona del Presidente de la Liga la junta estaría incondicionalmente a su lado, rechazando con enérgica protesta todo intento de ofensa».¹⁷⁵ Romaní es va oposar de forma radical a la difuminació del Foment en el si de la LNP, però també va defensar la necessitat d'aquesta.¹⁷⁶ Romaní fou taxa-

172. Frederic Rahola li feia saber en una carta del 10 de novembre de 1894 que «de todas maneras ha sucedido lo que ya preveíamos, esto es que ha sido reconocida su Presidencia, revelando por otra parte la consideración que a todos merece el Fomento el hecho de haber sido designados V. y Puig para formar parte de las principales ponencias» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1894). Rahola afirmava quatre dies després que «desde aquí es algo difícil formar concepto de la nueva organización dada la Liga, suponiendo que habremos quedado de todos modos en situación más independiente de la creada por el antiguo Reglamento» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1895).

173. Joan Puig i Saladrigas comunicava aquest pla a Romaní, encara a Madrid, en una carta de l'11 de desembre de 1894 (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1894).

174. El novembre del 1894 era a Madrid amb motiu d'una assemblea de la Liga de Productores. Romaní va ocupar la presidència de l'acte. En una de les sessions es va aprovar un document per a apaivagar l'impacte de la crisi agrària [*La Dinastía*, any XII, núm. 5267 (11 de novembre de 1894), p. 1].

175. MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1895.

176. Fernando Molina, alt càrrec de la Sociedad de Altos Hornos i de la Liga Vizcaína de Productores, comentava el 6 de febrer: «[...] conozco la campaña emprendida por V. para que no se interrumpa la unión íntima de todos los productores españoles». A part, es felicitava per l'elecció de Joan Puig i Saladrigas com a president del Foment, partidari, segons ell, del mateix plantejament (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1895).

tiu: «Una Sociedad de la historia y de la importancia del Fomento, no (puede quedar) absorbida por la Liga Nacional».¹⁷⁷ El Foment era part del projecte d'una LNP descentralitzada que pretenia Romaní. En aquest període les tensions es van centrar en la reforma aranzelària a les Antilles i en l'elevació dels drets del carbó (amb l'excepció del destinat a usos siderúrgics). Al juliol va dimitir un dels vicepresidents, el guipuscoà Alejandro Goitia, i a l'octubre ho féu Joan J. Clot, el secretari general. Romaní va comptar amb l'estreta col·laboració de Guillem Graell, secretari del Foment, que va ser a Madrid durant els mesos de setembre i octubre. Sota l'impuls de Romaní, el novembre del 1895 es va celebrar a Bilbao una nova assemblea de la LNP.¹⁷⁸ Romaní va ocupar la presidència de l'entitat fins a aquesta assemblea, el resultat de la qual fou una LNP composta per entitats completament autònomes i la desocupació dels locals madrilenys de la LNP.¹⁷⁹ Així s'assenyalava l'inici del període final de la LNP, que es va materialitzar el 1899.

Ramon Romaní va ocupar la presidència del Foment fins el 5 de febrer de 1895,¹⁸⁰ data en què fou substituït per Joan Puig i Saladrigas. A partir de llavors va entrar a formar part de la Junta Consultiva de la patronal i el 25 de setembre fou nomenat vocal del Consejo de Aduanas y Aranceles.¹⁸¹ Va participar en l'exposició promoguda pel Foment el juny del 1897 sobre les indústries aparegudes sota el règim aranzelari vigent amb «cartrons pera aprestos».¹⁸² Sembla que aquests darrers anys de la seva vida no va assistir amb freqüència al Foment i va intensificar la seva vida a l'Ateneu.¹⁸³ Després de la seva mort, el Foment va decidir col·locar un retrat seu a la galeria de membres il·lustres. Aquest acte va quedar solem-

177. Ignacio ARANA PÉREZ: *La Liga Vizcaína de Productores*, p. 245.

178. La LPPC no hi va assistir perquè no havia pagat les seves quotes.

179. Román Oriol deia a Romaní el 19 de novembre de 1895 que havien començat a lliquidar la seu de la LNP a Madrid i havien anunciat a l'arrendador l'abandó del pis (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1895).

180. Un resum dels anys de la presidència de Ramon Romaní en el Foment es pot trobar a Guillermo GRAELL: *Historia del Fomento del Trabajo Nacional*, Barcelona, Imprenta de la Viuda de Luis Tasso, s. d., p. 358-376.

181. Entre els seus companys bascos cal esmentar Pablo Alzola. Entre els catalans hi havia Enric Turull, Ferran Puig, etcètera (Ignacio ARANA PÉREZ: *La Liga Vizcaína de Productores*, p. 205).

182. *La Renaixensa*, vol. I, núm. 57 (13 de juny de 1897), p. 906.

183. Manuel Creus, el vicesecretari del Foment, es queixava d'aquesta circumstància en una carta datada el 8 de maig de 1897 (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1897).

nitzat amb una sessió necrològica que es va fer el 3 de març de 1900. Amb aquest motiu, Manel Creus Esther, vicesecretari general, va presentar una biografia sobre Romaní que ja havia editat. En l'elaboració d'aquest treball biogràfic hi participà activament l'entorn familiar i personal de Ramon Romaní, especialment el seu home de confiança a les oficines de Barcelona, Remigi Burgas.¹⁸⁴ En el mateix acte, el llavors president del Foment, Lluís Ferrer, va glosar la figura de Romaní.

RAMON ROMANÍ: L'HISTORIADOR

Ramon Romaní va dedicar una part important dels darrers mesos de la seva vida a la investigació històrica. Des d'aquest punt de vista, Romaní és un exemple de l'historicisme present en els plantejaments de la Renaixença. D'acord amb els seus orígens familiars, féu una important aproximació a la història econòmica a través del sector paperer, element relativament innovador i original. El seu fort interès per la història local —en aquest cas, de Capellades— el fa relacionar amb l'abundant bibliografia que van publicar en aquella època el moviment excursionista i diferents membres de l'Església. Els tres camps preferents de la seva recerca foren: la història del paper a Catalunya, la història familiar i la història de Capellades.

En relació amb el primer, cal destacar que tenia «una gran colección de marcas de papel anteriores al presente siglo, correspondientes a fabricantes de Cataluña».¹⁸⁵ Cal constatar que els treballs de Ramon Romaní eren coincidents amb altres iniciatives similars. Mossèn Joan Segura havia publicat el 1892 diferents articles relacionats amb marques de paper.¹⁸⁶ I Francesc Bofarull i Sans, director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó entre els anys 1893 i 1911, també havia fet estudis sobre aquest tema.¹⁸⁷

184. El 30 d'agost de 1898, Dolors Esteve, la seva vídua, adreçava a Burgas una carta en la qual deia el següent: «Haga V. el favor de enterarse de la carta (que incluyo) de D. Manuel Creus y Esther secretario del Fomento, en la que me pide datos para escribir la biografía de mi amadísimo esposo (q.e.p.d.). Supongo podrá V. proporcionar a dicho señor los datos que desea, en cuyo caso puede mandárselos» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1898).

185. *La Vanguardia*, any XVIII, núm. 5.388 (2 de maig de 1898), p. 4.

186. Joan SEGURA: «Antigues marques de fabriques de paper», *Butlletí de l'Associació Artística Arqueològica* (Barcelona), 1892, p. 28.

187. Francesc BOFARULL I SANS: *La heráldica en la filigrana del papel*, Barcelona, Hijos de Jaime Japús, 1901, i Francesc BOFARULL I SANS: *Los animales en las marcas del papel*, Vilanova i la Geltrú, Oliva Impressor S. en C., 1910.

Ramon sempre es va sentir atret pel seu passat familiar. Aquesta fascinació el va portar a refer el seu arbre genealògic, tasca a la qual va dedicar bona part de l'estiu de l'any 1897.¹⁸⁸ En els seus treballs a l'arxiu esmentat va rebre el suport del llavors rector Josep Roig.¹⁸⁹ A més dels treballs a l'Arxiu Parroquial, també va fer consultes personals.¹⁹⁰ Els seus treballs li van permetre reconstruir la trajectòria de la seva família des del començament del segle XVII.¹⁹¹ Per a donar testimoni perpetu de la seva recerca, va fer construir als jardins de la seva fàbrica de Capellades un obelisc en homenatge a Joan Romaní, fundador de la nissaga de paperers l'any 1620. Aquest monòlit es va inaugurar pocs dies abans de la mort de Ramon Romaní.¹⁹²

188. Manel Creus comenta en la seva biografia de Ramon Romaní que la tasca el va ocupar l'estiu del 1887, però en la correspondència d'aquell any no apareix cap esment a aquesta tasca. El mateix Creus comenta que va tenir l'ajut de mossèn Roig, el qual no va arribar a Capellades fins el 1897. Romaní, citat per Creus, diu: «L'estiu passat, ab ocasió de visitar á nel nou Sr. Rector Mossén Joseph Roig, vareix tenir ocasió de veure l'Archiu Parroquial» (Manuel CREUS ESTHER: *Ramón Romaní Puigdemgolas: Biografía*, p. 22). Mossèn Mas afirmava el 15 de novembre de 1897: «Tinch entés que l'Archiu de Capellades V. ho te tal qual encaminat» (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1897).
189. Mossèn Roig era amic de Manel Creus, vicesecretari del Foment, qui en una carta del 8 de maig de 1897 li deia: «El nuevo cura Dr. D. José Roig, tan largo de estatura como de sesera, es antiguo y buen amigo mío, y, a guisa de notario doy fe de que es sujeto que vale, sin intransigencias, caritativo y muy bien educado, circunstancia esta última no tan común de desear en los de su clase». Josep Roig li va remetre algunes dades sobre l'origen etimològic de Capellades. Roig es va basar en les opinions de mossèn Segura, autor de diversos treballs sobre l'etimologia dels noms de les poblacions catalanes. Segons l'opinió de Segura, el mot *Capellades* procedia de les formacions calcàries de la zona del Capelló. Josep Roig en altres cartes li feia arribar notícies diverses sobre Capellades i la seva història (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1897). Ramon Romaní va col·laborar amb mossèn Roig en la reconstrucció del temple capelladí, destruït per un incendi el 4 de desembre de 1896.
190. Per exemple, es va posar en contacte amb Josep Rovira i Torelló, antic propietari del molí paperer del Pas de l'Aigua, per a esbrinar els noms dels arrendataris d'aquella instal·lació. També va contactar amb diferents persones que tenien el seu cognom (com Paulí Romaní de Navata) (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1897).
191. Aquestes notes es conserven en el Museu Molí Paperer de Capellades.
192. En la base del monòlit, acompanyat dels escuts de Catalunya i de Capellades, es trobaven els textos següents: «En Joan Romaní en MDCXX importá l'ofici de paperer á n'aquesta comarca. En Ramón Romaní remembrant tal fet li dedica aques recort. MDCCCXCVIII».

Meravellat per la riquesa de l'Arxiu Parroquial de Capellades, Ramon Romaní va iniciar la recollida de dades d'altre ordre. En aquells moments va quedar «sorprés de que'ls barbaros de las guerras extranjer-
ras y civils l'haguessin respectat. Des del segle XV casi está complert, haventhi documents d'època anterior que permeten reconstituir l'His-
toria de la població». Davant de la insistència d'amics i coneguts, va co-
mençar a escriure una *Monografia sobre Capellades*, «pretensió que á la
veritat no tenia». La seva intenció era destruir «ideas equivocadas que
havien adquirit carácter de tradició». A les visites a l'Arxiu Parroquial,
on va consultar documents d'inestimable valor i que després van desapa-
rèixer arran de la crema del temple i la rectoria l'estiu del 1936, cal
sumar-hi les realitzades als fons parroquials de Vallbona, la Torre de
Claramunt i la Pobla de Claramunt. També va treballar amb documenta-
ció patrimonial d'algunes famílies de Capellades,¹⁹³ de l'Arxiu Muni-
cipal, etcètera. El treball estava dividit en les seccions següents: «Orígens
de Capellades», «Cadaastre», «Cens de 1520», «Regadiu de la plana el
1699», «Relació de batlles i alcaldes», «Individus de professió paperer»,
«Llistat de rectors», «Sant Crist», «Relíquia de Sta. Dorotea», «Con-
fraria de St. Sebastià» i «La Font de la Reina». Al Museu Molí Paperer
de Capellades encara es conserven diversos lligalls relacionats amb els
costums, la història i les famílies de Capellades fruit del seu treball i del
dels seus col·laboradors.

En la recerca històrica, Ramon Romaní va comptar amb inestima-
bles col·laboradors, que foren els qui en realitat van dur a terme la
major part de la recerca de base. Un dels més destacats fou Josep Sendil
i Masana,¹⁹⁴ el qual, entre altres feines, va recollir el testimoni oral
d'uns quants capelladins d'edat (Justí Roig, Jaume Vilaseca i Josep

193. Ramon Romaní tenia una nota dels costos de l'adquisició de les relíquies de santa Dorotea, patrona de Capellades. Afirmava que «per la següent nota d'un llibre antich que possehia un Capelladí se comprén que's varen celebrar grans festas». Després, la nota al marge facilita el nom d'aquest capelladí: Francesc Massana i Romaní. També va consultar l'arxiu de Llorenç Miquel i Costas, empresari paperer.

194. Josep Sendil (1861-1936), nascut a Gràcia, era, però, nét d'un dels darrers paraires de Capellades, Francesc Masana i Romaní. Propietari del llibre esmentat sobre les relíquies de santa Dorotea a Capellades, Masana es va casar amb Paula Soterias i Puig, filla de Francesc Soterias i Ferrer, un dels més fermes defensors del ferrocarril de Sant Sadurní a Capellades. Sendil es va dedicar professionalment a fer d'escrivent del nota-
ri de Capellades. Políticament era carlí i fou president del Centre Moral i Instructiu. Sendil va morir assassinat en plena revolució, el 21 d'agost de 1936.

Rius).¹⁹⁵ A les acaballes del 1897, Josep Sendil havia treballat a l'Arxiu Parroquial de Vallbona, que qualificava com «bastante bien ordenado».¹⁹⁶ També li va remetre algunes dades contingudes en el llibre dels paraires capelladins. A l'inici del 1898 estava treballant intensament en l'anàlisi dels segles XV i XVI. Sendil havia buidat el que ell anomenava cadastre¹⁹⁷ i havia fet un buidatge dels registres parroquials de Capellades (entre els anys 1511 i 1561).¹⁹⁸ Ramon Romaní afirmava en una anotació manuscrita en els seus materials recollits per a la història de Capellades que «Sendil tiene la cuenta de los gastos» ocasionats per l'actuació d'una partida de miquelets a Capellades durant la Guerra del Francès. El 10 de febrer de 1898, Sendil li comentava que li quedava poc material per consultar a Capellades «y así podrá V. emprender la obra o tarea meritoria que se ha emprendido para la publicación de la monografía de esta localidad». Encara el 26 de març de 1898 Sendil li remetia una bona quantitat d'informació.¹⁹⁹ Un altre col·laborador fou mossèn Josep Mas i Domènech, rector de poblacions properes a Capellades, com els Hostalets de Pierola (1894-1897) i la Torre de Claramunt (1897-1900), fins que el 1900 fou nomenat arxiver de la catedral de Barcelona, càrrec

195. En el document en què transcrivía les converses, Sendil afirmava: «La Causa de las lluvias y mal tiempo y lo muy ocupado que me encuentro de trabajo me ha impedido no poder disponer del suficiente tiempo para apresurar el catastro, y el contenido de los pergaminos de la casa de la villa que entregué a Mosen Mas». I tancava el document dient: «Datos recogidos por D. José Sendil y Masana por encargo de D. Ramon Romaní a quien van dirigidos estos conceptos» (MMPC, caixa Història de Capellades 1, carpeta «Història de Capellades. Dades, segle XIX, Josep Sendil i Masana»).

196. MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1897

197. Sendil comenta que «estamos trabajando todavía en el catastro. Ya hemos hallado en el siglo XV que además del molí Cantó había en esta villa o término dos molins drapers. No dudo que en el mismo hallaremos algun dato que permita reconstruir bastante la localidad en aquel siglo» (MMPC, caixa Història de Capellades 1, carpeta «Història de Capellades. Dades, segle XIX, Josep Sendil i Masana»). Possiblement, Sendil, quan parlava de cadastre, feia referència a les valies, document medieval també amb finalitat fiscal (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1898).

198. El buidatge incloïa els baptismes i òbits. El treball fet per Sendil fou força intensiu. Així, afirmava: «En cuanto a las profesiones, todas las que se han visto consignadas constan en estas notas pues la generalidad tanto de padre como padrinos no constan». Sendil feia algunes anotacions sobre els materials recollits; per exemple, creia que les altes defuncions del 1530 eren atribuïbles a una pesta. Sendil tenia planificat un treball similar a l'Arxiu Parroquial de la Torre de Claramunt (MMPC, caixa Història de Capellades 3, carpeta «Baptisme i òbits de Capellades 1511-1561»).

199. MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1898.

que va ocupar fins el 1942.²⁰⁰ Mossèn Mas, sovint a través de Sendil, proporcionava el resultat dels seus treballs a Romaní. L'eclesiàstic es queixava el 15 de novembre de 1897 de la manca de temps per a complir les peticions de Romaní. Al començament del 1898, mossèn Mas estava fent recerca a l'Arxiu Parroquial d'Orpí i, segons Josep Sendil, «pondrá a mi disposición las cuartillas de los apuntes del mismo que está haciendo para ver si hay alguna cosa que haga pieza para la monografía de ésta».²⁰¹ Mossèn Mas va facilitar a Sendil, i aquest a Romaní, el rectorologi i la llista d'alcaldes fins a 1711, fruit dels treballs a l'Arxiu Parroquial de Capellades. Sendil planificava completar el darrer amb la consulta de l'Arxiu Municipal de Capellades.²⁰²

Romaní va escriure en el pròleg de la seva *Monografia sobre Capellades* que hi havia hagut dues temptatives no finalitzades d'escriure una història de la vila. El primer treball fou realitzat per R. Pons²⁰³ i el segon, pel mateix Josep Sendil.²⁰⁴ Malauradament, cap dels dos va sortir a la llum per causa de la mort dels seus impulsors i principals col·labo-

200. Enric MOREU-REY: *Els treballs històrics de mossèn Josep Mas i Domènec (Bibliografia)*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1980, col. «Publicacions de la Fundació Salvador Vives Casajuana», 58 p.

201. Segons Sendil, també estava pendent d'enviar informacions provinents de l'arxiu del marquès de Villa-Palma (MMPC, caixa Història de Capellades 1, carpeta «Història de Capellades. Dades, segle XIX, Josep Sendil i Masana»).

202. Amb aquesta finalitat «vareig avisarme ab lo Sr. Cardús [secretari municipal] qui me manifesta que encara no havia pogut fer res y que per ara no podia ocuparsen per la rahó de la faynada de las quintas»; poc després ja tenia la llista completa (MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1898).

203. L'única referència que es té d'aquest treball són les anotacions del mateix Ramon Romaní. L'industrial paperer afirmava que «un capelladí, en R. Pons, que s'ocupava en recullir datos referents a Capellades, haventlo sorprés la mort, quan havia comensat a escriure una Memoria». En una altra anotació, Romaní afirmava que «va morir quan tot just havia comensat el treball, del que no ha quedat rastre». L. García del Real parla d'un «llibre manuscrit d'apuntes històrics d'un fidel de Capellades, R. Pous» [Luciano GARCÍA DEL REAL: «De Igualada a Capellades», *La Il·lustració Catalana*, núm. XIV, núm. 317 (30 de setembre de 1893), p. 286].

204. El títol del treball de Sendil era *Apunts històrics de Capellades*. Ramon Romaní en parlava en els termes següents: «Un altre propietari capelladí, home investigador, també va recollir alguns datos, que per haver mort l'aplegador son fore de lloch». L. García del Real, per a la sèrie d'articles que va editar a *La Il·lustració Catalana*, va contactar amb Josep Sendil per a les qüestions històriques. D'ell afirmava que aquest «erudit [...] era autor d'uns apuntes rahonats que m'han servit pera completar lo meu estudi històric de Capellades» [Luciano GARCÍA DEL REAL: «De Igualada a Capellades», p. 286].

radors. Romaní escrivia el març del 1898: «¡Que Deu ens donga vida, mes que no varen tenir els que havien emprés igual treball, y que'ls lectors tingan paciència per enterarse del passat de la vila de Capellades!». Romaní va morir el següent 10 d'abril. Per tant, la seva obra restà inacabada. Manel Creus diu que «desgraciadamente no pudo terminar». Tot i que, segons sembla, l'obra la «tenia bastant adelantada y á punt de publicar».²⁰⁵ El dia 25 de novembre de 1898 Joan Roig i Orpí, alcalde de Capellades, es va posar en contacte amb Remigi Burgas, home de confiança de Romaní, per a comunicar-li que, amb motiu de la publicació de la *Crónica municipal* corresponent a aquell any, «son muchos los que desearían se insertase en la misma el todo o parte de la historia de esta Villa que escribió nuestro malogrado e inolvidable amigo D. Ramón Romaní Puigdemolas».²⁰⁶ Anys després, Joan Sendil va publicar a la *Crónica municipal* uns «Apuntes històrics».²⁰⁷ Amador Romaní i Guerra, descobridor del jaciment arqueològic de l'Abric Romaní i nebot de Ramon, va continuar la recollida d'informació històrica relativa a Capellades.

CONCLUSIONS: EL LLEGAT DE RAMON ROMANÍ I PUIGDEMOLAS

Després de la mort de Ramon Romaní, l'empresa va continuar funcionant amb la raó social de *Vda. de Ramón Romaní*. La seu tradicional del carrer Ample va canviar, entrat el segle XX, per la del carrer Roger de Flor, 87. Remigi Burgas va portar inicialment bona part de la gestió de l'empresa, i després van fer-ho els fills i néts d'Antoni Romaní i Puigdemolas. El molí del Pas de l'Aigua era gestionat per Antoni Sellarès i Segura, un cop abandonat ja el sistema de balaires.²⁰⁸ El desembre del 1919, quan es va declarar el tancament patronal, la plantilla de la fàbri-

205. *Calendari Català per a l'any 1899* coleccionat y publicat per Joan Bta. Batlle, Barcelona, L'Arxiu, s. d., p. 33-34.

206. MMPC, fons Cal Violant, correspondència, 1898.

207. *Crónica Municipal de Capellades*, vol. VIII, núm. únic (31 de desembre de 1903), p. 8-9; *Crónica Municipal de Capellades*, vol. IX, núm. únic (31 de desembre de 1904), p. 10-11.

208. Antoni Sellarès i Parellada, *Tonet*, va escriure unes notes el 1971 sobre la història de l'empresa on havien treballat ell i el seu pare. Conserva aquestes notes Lourdes Munné i Sellarès.

ca capelladina era de 41 operaris (16 homes i 25 dones).²⁰⁹ En la dècada del 1920 s'anunciava com «fábrica de papel florete y otras clases especiales. Cartones para la satinación, aprestos, muestrarios, patrones, electricidad, etc. y otros suministros industriales».²¹⁰

La companyia dels Romaní comptava a l'inici de la dècada del 1940 amb les mateixes dues fàbriques que tenia al final del segle XIX: la de Capellades i la de la Riba, on treballaven respectivament 40 i 15 operaris. La fàbrica de Capellades tenia en funcionament una màquina Picardo (on s'elaborava el paper) i la de la Riba, una màquina contínua (per fer el cartró). Dit d'una altra manera, l'estructura productiva de l'empresa dels Romaní havia viscut pocs canvis en els darrers cinquanta anys. La producció de la instal·lació capelladina fou el 1935 de 50 tones i el 1940 de 80 tones. Cal constatar que tenia una capacitat de 100 tones. El 25 d'octubre de 1943 es va constituir A. Romaní T. SA, amb un capital social de nou milions de pessetes. Són els anys en què l'empresa dels Romaní s'introduí en la fabricació de cartró presspan.

Durant dècades, l'empresa va fer pocs canvis i va ser una de les víctimes del procés de tancaments que ha viscut darrerament el sector paperer català. Els seus problemes estructurals la van fer mereixedora, a la dècada del 1960, d'un ajut en forma d'acció concertada per a plasmar un procés d'innovació tecnològica. La seva situació era definida al final de la dècada del 1960 de la manera següent: «[...] actualmente tiene una diminuta y anticuada instalación para la fabricación de papel de barba y cartones press pan y compactos».²¹¹ Segons dades del 1962, la fàbrica del Pas de l'Aigua tenia 56 operaris, i el 1966 en tenia 51. Al principi de la dècada del 1970 tenia una capacitat de producció de 900 tones (150 de paper i 750 de cartró). Mantenia, per tant, la doble especialització en paper de barba o manual i cartró. L'impacte de l'acció concertada prevista hauria elevat la producció a 3.000 tones, però ni aquest intent va donar viabilitat a l'empresa dels Romaní, que tancà a la segona meitat de la dècada del 1980. Les seves instal·lacions, aleshores, foren subhastades. El testimoni dels temps de glòria de Cal Violant queda reduït a un edifici en ràpida degradació i a la seva història. La persistent resistència de l'edifici és un testimoni acusatori de la deixadesa institucional, social

209. AMC, correspondència, 1919, signatura topogràfica 3253.

210. *Turismo en Cataluña: Capellades*, Barcelona, Imprenta Victoria, s. d., p. 2.

211. F. ESTEVE REY: *Presente y futuro de la industria papelera*, Madrid, Ministerio de Industria, Servicio de Publicaciones, 1971, p. 40.

Ramon Romaní i Puigdemolas (1846-1898): paperer, empresari i historiador

i dels propietaris actuals respecte a l'estat de conservació d'uns dels edificis industrials més emblemàtics de la nostra comarca.

ABREVIATURES

AMC: Arxiu Municipal de Capellades.

AMLR: Arxiu Municipal de la Riba.

ANI: Arxiu Notarial d'Igualada.

AHCA: Arxiu Històric Comarcal de l'Anoia.

AHPB: Arxiu Històric de Protocols Notarials de Barcelona.

LNP: Liga Nacional de Productores.

LPPC: Liga de Productores del Principado de Cataluña.

MMPC: Museu Molí Paperer de Capellades.

OEPM: Oficina Española de Patentes y Marcas.